

“For I have to remind you, somewhat bluntly and simply, that my most constant interest, coming even before my philosophical interest I should say, if this is possible, has been directed towards literature, towards that writing which is called literary.

[What is] ~~[philosophy]~~ literature?

And first of all, what is it ‘to write’? How is it that the fact of writing can disturb the very question ‘what is?’ and even ‘what does it mean?’

To say it otherwise – *and here is the saying otherwise that was of importance to me* –

when and how does an inscription become literature and what takes place when it does?

To what and whom is this due?

What takes place between

philosophy

and literature, science and literature, politics and literature, theology and

literature, psychoanalysis and literature?”

[TT., pp.37,38]'

[Scriptie BA-WBW
L.H.B. Wetzels / s0549746
mei 2008 / info@idioglossia.nl]

(...)

Qu'est-ce que la poésie?

Pour répondre à une telle question – en deux mots, n'est-ce pas? – on te demande de savoir renoncer au savoir. Et de bien le savoir, sans jamais l'oublier: démobilité la culture mais ce que tu sacrifies en route, en traversant la route, ne l'oublie jamais dans ta docte ignorance.

(..)

Le poétique, disons-le, serait ce que tu desires apprendre, mais de l'autre, grâce à l'autre et sous dictée, par coeur: *imparare a memoria*.

(...)

Promets le: qu'elle se défigure, transfigure ou indétermine en son *port*, et tu entends sous ce mot la rive du départ aussi bien que le référent vers lequel une translation se porte. Mange, bois, avale ma lettre, porte la, transporte la en toi, comme la loi d'une écriture devenue ton corps: *l'écriture en soi*. La ruse de l'injonction peut d'abord se laisser inspirer par la simple possibilité de la mort, par le danger que fait courir un véhicule à tout être fini. Tu entends venir la catastrophe.

(...)

Littéralement: tu voudrais retenir par coeur une forme absolument unique, un événement dont l'intangible singularité ne sépare plus l'idéalité, le sens idéal, comme on dit, du corps de la lettre. Le désir de cette inséparation absolue, le non-absolu absolu, tu y respirez l'origine du poétique.

(...)

Ainsi se lève en toi le rêve d'apprendre par coeur. De te laisser traverser le coeur par la dictée. D'un seul trait, et c'est l'impossible et c'est l'expérience poématique.

Tu ne savais pas encore le coeur, tu l'apprends ainsi. De cette expérience et de cette expression. J'appelle poème cela même qui apprend le coeur, ce qui invente le coeur, enfin *ce que* le mot de coeur semble vouloir dire et que dans ma langue je discerne mal du mot coeur.

Coeur, dans le poème <apprendre par coeur> (à apprendre par coeur), ne nomme plus seulement la pure intériorité, la spontanéité indépendante, la liberté de s'affecter activement en reproduisant la trace aimée. La mémoire du <par coeur> se confie comme une prière, c'est plus sûr, à une certaine extériorité de l'automate, aux lois de la mnémotechnique, à cette liturgie qui mime en surface la mécanique, à l'automobile qui surprend ta passion et vient sur toi comme du dehors: *auswendig*, <par coeur> en allemand.

Donc: le coeur te bat, naissance du rythme, au-delà des oppositions, du dedans et du dehors, de la représentation consciente et de l'archive abandonnée.

(...)

Réitère en murmurant: ne répète jamais...

(...)

Le poème peut se rouler en boule mais c'est encore pour tourner ses signes aigus vers les dehors. Il peut certes réfléchir la langue ou dire la poésie mais il ne se rapporte jamais à lui-même, il ne se meut jamais de lui-même comme ces engins porteurs de mort. Son événement interrompt toujours ou dévoie le savoir absolu, l'être auprès de soi dans l'autotélie.

(...)

Tu viens de le dire.

Ce qu'il fallait démontrer.

Rapelles-toi la question:

< Qu'est-ce que...? >

(tí estí, was ist...istoria, episteme, philosophia).

< Qu'est-ce que...? > pleure la disparition du poème – une autre catastrophe. En annonçant ce qui est tel qu'il est, une question salue la naissance de la prose.

(...)

[QP., pp.1-13, zie ook paginas 84,85]

'Als ik in de spiegel kijk zie ik altijd wel iets van mezelf terug'

1. In een poging het weefsel van een andere tekst te ontrafelen is deze tekst al begonnen zich te ontvouwen over dit schijnbaar lege vel - dat niks (dat) buiten de tekst is. Net als de ongeschreven vraag - die er reeds vóór deze tekst lag, waarin (en waarvan), het nodig is gebleken haar (op) te stellen of in te voegen - zo ligt ook deze context er altijd al - beschreven, als vraag. En zo is ook de hele achtergrond van deze tekst die hier kortstondig terzijde gelegd wordt, een die óók mij omgeeft.

Deze achtergrond is in mijn geval die van de architectuur. Of specifiek - de omgeving van een veranderende architectonische context. De pragmatisch-economische reductie van de metafysica - opgevat als die betekenis-horizon waarin identiteit (wat de dingen zijn, de betekenis ervan) te maken heeft met vastheid en inzichtelijkheid - is uiteindelijk ook in de architectuur aangekomen. De metafysica van de architect die de autonome betekenis van zijn gebouw vastlegt, gestuurd door het einddoel van wat de ideale architectuur is, deze ideologie is ingehaald door de veranderlijke bouw-wereld waarin het langzaam duidelijk begint te worden dat (de betekenis van) elke architectuur niet vaststaat maar constant zal blijven veranderen. De rol van de architect verandert daarmee. Hoe nu te bouwen zonder einddoel of ideologie, maar juist open voor die veranderende betekenis? En, daaraan voorafgaand: wat is de architectonische methode, als er al 'een' zulke methode kan zijn, om een constante en veranderlijke betekenis-productie in gang te zetten, ook - en misschien juist - voorbij de controle van de architect, wanneer elke ontwerp-beslissing betekenis vastlegt? Mijn fascinatie gaat uit naar een ontwerp-methode die beantwoordt aan, en resulteert in, deze structurele openheid en eindeloosheid van de betekenis (productie) van architectuur.

Wat hierbij in Jacques Derrida's schrijven relevant is, is zijn 'strategie zonder finaliteit' - de poging een filosofische methode te ontwikkelen die stuurt in de richting van een absoluut nieuwe filosofie, zonder nu reeds de toekomstige vorm en betekenis daarvan geheel vast te leggen. Een methode die geen absolute geslotenheid zoekt maar juist openstaat voor de eindeloze serie verschuivingen in betekenis die zij zal ondergaan, waar zij onderdeel van uitmaakt, en die zij vormt. Het is dit punt dat, ondanks de uitgebreide aandacht voor Derrida in de architectuur, nog niet geïnd is en dat, zo is mijn stelling, op een wijze die hier nog niet concreet geformuleerd kan worden, relevant is voor een architectonische beantwoording aan wat ik hier tentatief een 'replicatieve architectuur' zal noemen.

In aanvulling hierop, maar zoals zal blijken niet geheel terzijde, is mijn interesse in Derrida's teksten tevens gestuurd door een verlangen naar een wijze van schrijven die onderzoekend is zonder zuiver vragend of antwoordend te zijn - een tekst die de lezer uitvindt.

2. Een pre-reflectie op deze noten: aandachtspunten terzijde, aan de rand van de tekst. Bevatten deze noten achtergrondinformatie? Achter welke voorgrond, en wat is de grond van dit onderscheid? Hoe is zij gefundeerd? Of zijn de noten slechts het ornament aan een façade van tekst die enerzijds de schijn ophoudt een waardevolle inhoud te verbergen en anderzijds haar binnenste beschermt tegen indringers of de buitenwereld. Een kunstig vervaardigd illustratief timpaan, dat één of andere meer natuurlijke scène imiteert? Een aanvulling die altijd elders en dieper graaft om een fundament bloot te leggen? We zijn nog niet uit deze architectuur geraakt... Misschien verschaffen de noten een achtergrond ter illustratie van de tekst, en daarmee de diepte die het perspectief opent op de tekst, in scène gezet door die tekst - wederzijds geënceneerd en ingekaderd - maar altijd verwijzend, weg van zichzelf. En is in deze schilderachtige metafoor het vel papier niet als een schijnbaar leeg canvas waarop een afbeelding geschilderd kan worden, bestaande uit een voorgrond en een achtergrond - die echter ook al beschreven en beschilderd was, zoals ook de oude meesters hun doeken hergebruikten. Een rekbaar membraan, opgespannen in een kader, dat plek geeft aan een impressie van buitenaf. Kunnen we door dit gewoven canvas heen prikken? Door dit vel of vlies dat het lichaam van de tekst (of misschien bestaat het lichaam slechts uit weefsels zoals deze?) omgeeft en beschermt? Haar ondoordringbaar maakt, maar het verlangen daartoe aanwakkert. En de droom...

I / II

'Still now, and more desperately than ever, I dream of a writing that would be neither philosophy nor literature, nor even one contaminated by one or the other, while still keeping - I have no desire to abandon this - the memory of literature and philosophy.' [AL, p.73]³

Schijnbaar een persoonlijke confessie van een verlangen - gedeeld met de lezer/schrijver - die deze tekst opent en tot het eind boven haar zal blijven hangen. Een uitspraak, uit haar context (aan)gehaald, om te analyseren - zodat deze tekst altijd minstens één of twee stappen en daarmee eindeloos verwijderd is van de oorsprong - van het verlangen dat deze tekst geproduceerd heeft. Het verlangen (de ervaring) te schrijven - om vast te leggen wat mij doorkruist, of dat bijna lijkt te doen. Is mijn taal volledig genoeg om stem te geven aan wat mijn analyses ontglipt? En dit willen vastleggen, waarom? Daarmee is de eerste stap in deze dans begonnen...

3. Derrida's teksten zijn gelezen en weergegeven in de Engelse vertalingen. De originele Franse tekst wordt telkens ter aanvulling in de noten gereproduceerd, met uitzondering van de teksten uit *Acts of literature*, waarvan de Franse editie niet te achterhalen bleek.

Dit zal aldus onze stelling zijn:
Jacques Derrida schrijft (in) de grens tussen filosofie en literatuur, maar niet voordat elk woord in deze pre-liminaire uitspraak aan nader onderzoek onderhevig zal zijn geweest en de aandacht heeft gekregen waar zij om vraagt. Het geen dan ook niet nage-laten zal worden.

Deze tekst bestond origineel uit twee opeenvolgende delen waarvan op het laatste moment noodzakelijk is gebleken deze in elkaar te vouwen - om ze zodoende aan elkaar bloot te stellen. Het eerste deel bestond uit een analyse van Derrida's opvattingen van literatuur en filosofie, en de relatie daartussen. Hiertoe werden twee teksten gelezen: uit *Tympan*, de inleiding tot *Marges de la philosophie*, werd Derrida's opvatting over filosofie gelezen, en uit *This strange institution called literature* zijn opvattingen over literatuur. Het tweede deel gold als supplement daartoe en liet zien hoe in *La double séance*, een essay uit *La dissémination*, de relatie tussen filosofie en literatuur in tekst vormgegeven is.

'Er was aldus een deel 1 en een deel 2, en het tweede volgde op het eerste als noodzakelijke verdubbeling.' Maar het schrijven van deze tekst, een zekere tekstualiteit, heeft deze temporele orde gecompliceerd. Gaandeweg deze dubbele tekst zal duidelijk worden waarom hier twee wijzen van lezen in het spel zijn en waarom deze simultaan plaats moeten vinden, daarmee ons dwingend de twee delen in elkaar te verweven - zodat we feitelijk constant op twee verschillende wijzen lezen, de één als supplement voor de ander, de één met het oog op de ander.

Hieruit zal ook duidelijk worden waarom het voor Derrida noodzakelijk is gebleken niet alleen op verschillende andere wijze(n) te lezen, maar ook op andere wijze(n) te schrijven. Hoewel het onderwerp van deze tekst zich afspeelt op de grens *tussen* filosofie en literatuur, pretendeert deze tekst zelf echter niet zich op dat terrein te begeven. Deze tekst benadert dit tussengebied slechts vanuit een academisch perspectief. Wel demonstreert de voortgang van deze tekst de beperking van precies deze eenzijdige benadering van het onderwerp - het concept van deze grens en de grens van dit concept. Het is dan ook een nieuw begrip van het concept 'grens' dat ons hier zal bezighouden. Maar we zijn nog niet aan deze grens...

In een onderzoek naar de relatie tussen filosofie en literatuur zal allereerst moeten worden vastgesteld wat onder deze termen verstaan wordt. In de inleiding tot Derrida's *Marges de la philosophie* genaamd *Tympan*, vinden we enige aanwijzingen over Derrida's opvatting van wat filosofie is. Als een van de eerste zinnen lezen we:

'Being at the limit: these words do not yet form a proposition, and even less a discourse' [MP, p. x]⁴

'Being at the limit' - in uiterst beknopte vorm kan deze zin als het motto van Derrida's schrijven worden betiteld. Maar voordat we het punt bereiken waarop de diversiteit van zijn teksten tot een dergelijke formule gereduceerd zou kunnen worden zullen we eerst een aantal teksten moeten lezen.

4. *'L'être à la limite : ces mots ne forment pas encore une proposition, encore moins un discours.'* [MP., p. I]

‘Wat is’? filosofie

Het ‘Zijn’ – identiteit als transcendentie

De vraag naar ‘het Zijn’ wordt als de fundamentele vraag van de filosofie beschouwd. Haar eerste vraag is ‘*tí est?*, ’wat is. ...?’ Deze vraag is de vraag naar het vaste in een veranderlijke wereld. Alle mensen lijken bijvoorbeeld in zekere mate op elkaar, maar zijn toch anders. Wat nu maakt dat wij ze allemaal als mensen herkennen? In de Griekse filosofie wordt aan deze vraag, die noch door een enkeling gesteld is en die nog noch door een enkeling is geantwoord, *beantwoord* door voorbij de zintuiglijke veranderlijke wereld iets vast aan te nemen dat vernomen kan worden in het denken. Het geestelijk verneembare is onveranderlijk en helder inzichtelijk. Anders geformuleerd: alle dingen (zijnden) zijn veranderlijk, maar wat hun maakt tot wat ze zijn (het Zijn) is onveranderlijk. Dit Zijn is zelf niet een ding, het Zijn zelf is niet een materieel iets. Dit heet de ontologische differentie.

Deze overstijging van het geestelijk verneembare voorbij het zintuiglijk waarneembare heet transcendentie. De identiteit van de dingen, wat dingen maakt tot wat ze zijn (hun Zijn), is dus niet materieel, maar transcendent. Wat er namelijk gebeurt is dat vele verschillende dingen samengenomen worden in een eenheid die bovenzintuiglijk is - niet waarneembaar, maar verneembaar voor de geest. Een serie op zich verschillende dingen verschijnt *als* eenheid.⁵ De veranderlijke wereld wordt ingedeeld, gearticuleerd, in vaste concepten die zelf geen deel uitmaken van de dingen. De vraag ‘wat is...?’, is de essentiële vraag van de filosofie als metafysica en vraagt naar deze onveranderlijke essenties van de dingen. De beweging van transcendentie is daarbij kenmerkend voor de filosofie en zal ook een kernpunt zijn in Derrida’s filosofische ‘project’.

5. Vergelijk bijvoorbeeld Plato’s *idea* - dat ‘aanblik’ betekent. Dit samennemen is dan ook geen act van synthese; de eenheid verschijnt *als zodanig*, zij is er al.

'L'autre' - het andere

Derrida omschrijft de filosofie als het duiden van het vaste in een veranderlijke wereld door middel van het articuleren van wat hij noemt 'conceptuele opposities'. Het vaste verneembare, op grond waarvan het veranderlijke waarneembare begrepen kan worden, wordt volgens Derrida in de filosofie altijd ingedeeld in conceptuele tegenstellingen.

'(...) Thus, the limit on the basis of which philosophy became possible, defined itself as épistémè, functioning within a system of fundamental constraints, conceptual oppositions outside of which philosophy becomes impracticable.' [P., p.5]⁶

Filosofie fundeerde zichzelf op de zekerheid van een bepaalde vorm van kennis die onderhevig was aan fundamentele grenzen die haar methode bepaalden. De articulatie van conceptuele opposities is wat filosofie als gefundeerde kennis mogelijk maakt. - zij worden door filosofie geproduceerd en vormen die filosofie.⁷ In deze opposities herkent Derrida twee kenmerken die filosofie typeren. Het eerste kenmerk is dat bij deze conceptuele opposities een strikte grens tussen de twee opponenten wordt verondersteld. Het zou mogelijk zijn via rationeel denken uit alle verschillen en nuances in de wereld het echte Zijn te vernemen - het 'eigenlijke' van het marginale of accidentele te onderscheiden. Alle mensen zijn anders, maar het is mogelijk het essentieel menselijke, dat wat gelijk blijft en ons tot mens 'maakt', te onderscheiden van toevallige veranderlijke eigenschappen. De oppositie is, kortom, strikt en beslisbaar— de twee opponenten

6. 'Limite, donc, à partir de laquelle la philosophie est devenue possible, s'est définie comme épistémè, fonctionnant à l'intérieur d'un système de contraintes fondamentales, d'oppositions conceptuelles hors desquelles elle devient impraticable.' [Ps.p.14]

7. Vergelijk bijvoorbeeld ook: '(...) These questions (...) cannot be re-elaborated without displacing the pairs of concepts which constitute philosophy. These pairs, for example natural language - formal language, language-speech, etc. having been produced by philosophical discourse, belong to the field which they are to dominate (...).' [MP., p.177, mijn cursivering]. '(...) Ces questions (...), on ne pourrait les ré-élaborer sans transformer ou déplacer les couples de concepts qui la constituent. Ceux-ci, par exemple langue naturelle/langue formelle, langue/parole, etc., en tant que productions du discours philosophique, appartiennent au champ qu'on voudrait leur soumettre(...)'. [MPH., p.211] Zie ook *Positions*, pp. 38-40.

zijn volledig anders, of zoals Derrida zou zeggen zijn volledig ‘exterieur’ ten opzichte van elkaar. Het essentiële deelt niks met het accidentele, of wederzijds. Filosofie kenmerkt zich dus door het articuleren van helder beslisbare conceptuele onderscheiden.

Anderzijds gaan zulke opposities volgens Derrida altijd gepaard met een hiërarchie – één van de twee is puur, eigenlijk, het essentiële. De andere is een onzuiverheid of slechts incidenteel of marginaal. Het essentiële onveranderlijke gaat boven het toevallige veranderlijke. Het goede staat tegenover het kwade, het goede is puur en het kwade is slechts de afwezigheid van het goede. Een ander voorbeeld is de oppositie tussen schrijven en spreken – het spreken zou direct en puur zijn, een directe overdracht van gedachten, het schrijven zou slechts secundair zijn, een afgeleide van het spreken. Derrida noemt de geprivilegieerde term ‘*le propre*’, het ‘eigenlijke’. Dat wat niet blijvend maar accidenteel is noemt Derrida ‘*l’autre*’ - het ‘andere’. Het eigenlijke is nu het onderwerp van de filosofie, het ‘andere’ is slechts afgeleid van het eigenlijke, een negatieve bepaling van wat als onbelangrijk terzijde gelegd wordt. Nico van der Sijde omschrijft in zijn dissertatie ‘Het literaire experiment’ Derrida’s ‘*l’autre*’ als volgt: ‘In de act van afbakening wordt gestreefd naar algemeengeldigheid en mededeelbaarheid. Het andere is datgene wat zich bij de begrenzing van een context aan die begrenzing onttrekt.’ [LE, p. 49]

Maar ‘het andere’ neemt bij Derrida vele vormen aan, temeer omdat het – als datgene wat niet essentieel is – altijd de benaming is voor wat in de conceptuele articulatie uitgesloten wordt. Het andere staat bij Derrida altijd voor het singuliere, unieke, ongrijpbare dat altijd ontsnapt aan de algemeengeldigheid van talige of conceptuele articulatie. Voorzover filosofie tracht algemeengeldige onveranderlijke conceptuele structuur te articuleren, onttrekt het andere zich dus per definitie aan deze heldere articulatie. Dit veranderlijke is slechts negatief te herkennen als dat wat breekt met de conceptuele orde. Toch tracht filosofie altijd haar andere te overmeesteren – alles zal onderworpen moeten worden aan de heldere onveranderlijke algemeengeldige conceptualisatie. In *Tympan* lezen we een beschrijving van wat filosofie voor Derrida inhoudt: haar andere te overdenken. Derrida schrijft:

'Philosophy has always insisted upon this: thinking its other. Its other: that which limits it, and from which it derives its essence, its definition, its production' [MP. p.x]⁸

De dubbele act van afbakening bestaat dus enerzijds uit het opwerpen van een oppositie tussen wat vanaf dat moment een 'binnen' en een 'buiten' is, en anderzijds, in dezelfde beweging, het instellen van een hiërarchie. De ondergeschikte term wordt gedacht als negatief van het eigenlijke. De pretentie van filosofie als discours is dat zij, door rationeel denken, in staat is de grens te trekken tussen het eigenlijke en het accidentele aan de dingen, en zodanig wat te kunnen zeggen over de wereld.

Ontologie - de taal der waarheid

Filosofie begint op het moment dat men op een zekere wijze ging spreken waarbij gepretendeerd werd te kunnen zeggen 'hoe de dingen zijn'. Via het denken kon de vaste onveranderlijke essentie van de dingen vernomen worden. Zo kon vastgesteld, en via de taal uitgedrukt, worden wat de dingen feitelijk zijn. Filosofie op deze wijze geformuleerd is *ontologie*: een discours over het Zijn. Of onze woorden de buitenwereld adequaat afbeelden, dat kan beoordeeld worden - zo is de pretentie van de filosofie geweest. De waarde van een filosofische tekst ligt altijd in haar relatie tot de achterliggende betekenis, de wereld waarover zij een uitspraak doet.⁹ Filosofie kenmerkt zich dus, aldus Derrida, door een stellend, ofwel thetisch, karakter. Zij probeert vast te stellen hoe de wereld is, wat het blijvende (Zijn) in het veranderlijke (de zijnden) is.

8. *'La philosophie a toujours tenu à cela : penser son autre. Son autre : ce qui la limite et dont elle relève dans son essence, sa définition, sa production'*. [MPh. p.1] Het woord *relève* hangt bij Derrida samen met Hegel's *Aufhebung*, dat tegelijkertijd verheffing als opheffing betekent. Door transcendentie wordt het blijvende uit het veranderlijke opgelicht. Het andere wordt op conceptueel niveau overdacht, overheerst en daardoor tegelijkertijd opgeheven *als andere*.

9. *'It is through recourse to the truth of that which is, of things as such, that one can always decide whether writing is or is not true, whether it is in conformity or in "opposition" to the true'*, [D., p.200] *'Le recours à la vérité de ce qui est, des choses même, permet toujours de décider, si oui ou non, l'écrit e est vraie, si elle est conforme ou <contraire> au vrai.'* [LD., p.211]

Aan het begin van *La double séance* wordt een tekst uit Plato's 'Philebus' aangehaald. Met Plato's tekst wordt het thema van de imitatie of afbeelding ('mimesis') geopend. Aan de hand dit fragment geeft Derrida aan hoe tekst altijd begrepen is in ontologische zin - als (al dan niet waarheidsgetrouwe) afbeelding van wat aan de tekst voorafgaat.

'What is does "Platonism" decide and maintain? ("Platonism" here standing more or less immediately for the whole history of Western philosophy, including the anti-Platonisms that regularly feed into it.) It is precisely the ontological: the presumed possibility of a discourse about what is, the deciding and decidable logos of or about the 'on' (being-present). That which is, the being present is distinguished from the appearance, the image, the phenomenon etc., that is, from anything that, presenting it as being-present, doubles it, re-presents it, and can therefore replace and de-present it.. There is thus the 1 and the 2, the simple and the double. The double comes after the simple, it multiplies it as a follow-up.' [DS.,p.204]¹⁰

'a discourse about what is' - Hiermee wordt niet alleen de intentie van filosofie aangeduid, maar tegelijk blijkt hieruit ook de metafysische opvatting van taal. Filosofie bedient zich van taal, bestaat uit taal, maar deze taal is te onderscheiden van het werkelijk zijnde. Het is mogelijk óver het zijnde een discours - een talig gearticuleerde verhandeling - te houden. Taal gaat ergens óver en is zelf slechts transparant materieel omhulsel dat de achterliggende betekenis, die niet in haarzelf gehuisd is, overdraagt.

10. 'Or que décide et que maintient le <platonisme>, c'est-à-dire, plus ou moins immédiatement, toute l'histoire de la philosophie occidentale, y compris les anti-platonismes qui s'y sont régulièrement enchaînés? qu'est-ce qui se décide et se maintient dans l'ontologie ou dans la dialectique à travers toutes les mutations ou révolutions qui s'y sont entraînées? C'est justement l'ontologique: la possibilité présumée d'un discours sur ce qui est, d'un logos décidant et décidable de ou sur l'on (étant-présent). Ce qui est, l'étant-présent (forme matricielle de la substance, de la réalité, des oppositions de la forme et de la matière, de l'essence et de l'existence, de l'objectivité et de la subjectivité, etc.) se distingue de l'apparence, de l'image, du phénomène, etc., c'est-à-dire de ce qui, le présentant comme étant-présent, le redouble, le re-présente et dès lors le remplace et le dé-présente. Il y a donc le 1 et le 2, le simple et le double. Le double vient après le simple, il le multiplie par suite.' [LD., p.217]

De vraag ‘wat is..?’ wordt gesteld over woorden, maar reikt via die woorden naar waar die woorden naar verwijzen. De vraag ‘wat is..?’ verlangt een antwoord in de vorm van ‘S=P’, ‘subject’ ‘is’ ‘predikaat’.¹¹ Van een ‘ding’ kan gezegd worden welke eigenschappen het heeft, wat zijn essentie is, en het woord is daarbij slechts een aanduiding, een omhulsel, dat naar deze eigenschap verwijst. Onze heldere rationale concepten beantwoorden aan het onveranderlijke werkelijk zijnde. De woorden zijn slechts materiele dragers die een niet-materiële betekenis overdragen. Derrida noemt dit een ‘transcendentale lezing’ van taal: we ‘zoeken’ voorbij de woorden naar een achterliggende betekenis die vastgelegd wordt door de dingen waar die woorden uiteindelijk over gaan.¹² De materiële drager verdwijnt in het licht van de betekenis die deze overdraagt.

‘The philosophical text, although it is in fact always written, requires, precisely as its philosophical specificity, the following project: that it efface itself before the signified content it transports and in general teaches.’ [OG., p.104]¹³

De filosofische pretentie is dan ook dat taal beheerst kan worden, omdat de betekenis ervan uiteindelijk vastgesteld wordt in de dingen zelf waar taal over gaat. Taal vindt haar oorsprong in de dingen zelf. Er is een juiste betekenis van een tekst, en enige miscommunicatie berust op een fout, een afwijking van de eigenlijk bedoelde betekenis. Met de juiste woordkeuze, logische argumentatie en een goed gestructureerd betoog kan de

11. Dit kenmerkt de filosofie al voordat zij begon: de vraag naar wat is is afhankelijk van de grammaticale structuur van de taal waarin zij geformuleerd werd: A is B. Het werkwoord zijn (ousia) als koppelwerkwoord, heeft de object-predikaat structuur gestuurd, en nodigt uit tot de vraag; wat is zijn. Alle metafysica heeft altijd getracht die vraag te beantwoorden, zijn is ... Hier is ook de plek om de lezer te wijzen op een afwezigheid in deze tekst van een tekst die evenzeer centraal gesteld had kunnen worden. De rol van taal en specifiek het koppelwerkwoord ‘zijn’ in de filosofie, is de inzet van het essay *The Supplement of Copula, philosophy before linguistics*, in *Marges de la philosophie. (Le supplément de copule, la philosophie devant la linguistique)*

12. Zie bijvoorbeeld: ‘“Transcend” here means going beyond interest for the signifier, the form, the language (...) in the direction of the meaning or referent.’ [AL., p.44]

13. ‘(...), le texte philosophique, bien qu’il soit en fait toujours écrit, comporte, précisément comme sa spécificité philosophique, le projet de s’effacer devant le contenu signifié qu’il transporte et en général enseigne.’ [DIG., p.229]

schrijver zijn denken overdragen, en zijn punt helder maken.¹⁴ Filosofie houdt voor zichzelf het voorrecht en de autoriteit, tegenover bijvoorbeeld literatuur, als discours van de waarheid, vrij van de dwalingen van schrijven.

'There is thus the 1 and the 2, the simple and the double. The double comes after the simple.' De Platoonse of ontologische opvatting van tekst, zoals deze het filosofische discours als ontologie heeft bepaald, gaat uit van de voorafgang van de tekst door datgene waar zij over gaat en wat in de tekst slechts overgedragen wordt. De waarde van de tekst niet intrinsiek aan de tekst, maar wordt gevormd in relatie tot de waarheid van de dingen die zij beschrijft - de adequaatheid van de afbeelding daarvan. De tekst heeft een oorsprong, een begin of bron, en de relatie tot dat achterliggende van de tekst is bovendien beslisbaar.

14. Vergelijk bijvoorbeeld ook: (...) *'a philosophical discourse which like all philosophy presupposes the simplicity of the origin, and continuity of every derivation, every production, every analysis, the homogeneity of all orders'*. [MP., p.311] (...) *un discours philosophique qui, cette fois, comme toute philosophie, présuppose la simplicité de l'origine, la continuité de toute dérivation, de toute production, de toute analyse, l'homogénéité de tous les ordres.* [MPh., p.370]

[Literatuur]

15. *"Het was verlangen dat hem ertoe dreef. Het verlangen vast te houden en onder woorden te brengen wat hem doorkruiste. Het begon met een onzekere relatie tot zichzelf, zijn eigen instelling, de fragiele breekbaarheid en afwezigheid van een richting, een doel. Meer nog dan dit alles, de afwezigheid van een object van zijn verlangen. De oorsprong van het verlangen spelde in hetzelfde woord haar einde – vervulling is haar dood. Het verhaal was de geschiedenis, de vertelling, van een herinnering, de architectuur van een gebeurtenis die geschreven moest worden, omdat zijzelf nooit aanwezig was geweest. Zijn woorden bij voorbaat al als de ruïne van een monument dat nooit bestaan had gekend. Hij voelde zich verlaten door wat hij nooit had bezeten. Of misschien ook nog steeds in bezit genomen door wat hij had proberen achter te laten. Nu, veranderd, maar gedreven door hetzelfde verlangen - is er afstand gekomen in de afwezigheid. Slechts weinig verder, maar eindeloos ver weg van wat de heldere en onveranderlijk omgrensde veilige zekerheid van een thuis had kunnen zijn, voelde hij zich ontwricht en verplaatst. Misschien bood deze nieuwe plaats wel de ruimte om zijn oude verlangen plek te geven. Een nieuw perspectief om die oude droom in beeld te brengen. Het verlangen en de vervulling vorm te geven. De grens ertussen onder woorden te brengen. En nog steeds, gedreven door hetzelfde verlangen, droomde hij, meer dan ooit..."*

In ‘*This strange institution called literature*’, omschrijft Derrida literatuur als een instituut dat iemand in staat stelt om alles te zeggen, op elke wijze. We lezen de volgende uitspraak:

(...) Literature seemed to me (...) to be the institution which allows one to say everything, in every way. The space of literature is not only that of an instituted fiction but also a fictive institution which in principle allows one to say everything (...). The law of literature tends, in principle, to defy or lift the law. It therefore allows one to think the essence of the law in the experience of this ‘everything to say’. It is an institution which tends to overflow the institution.’ [AL, p.36]

‘**Tout-dire**’

‘Literatuur bestaat als instituut, dat iemand in staat stelt alles te zeggen, op elke manier.’ De betekenis van dit ‘alles’ is verdeeld tussen totaliteit en onbepaaldheid. Het franse ‘*tout-dire*’ heeft de betekenis van zowel het engelse ‘*anything*’ als ‘*everything*’, en hierin komen verschillende aspecten van Derrida’s literatuuropvatting in naar voren.

De eerste betekenis van het ‘*tout-dire*’ van literatuur, hangt samen met haar fictionaliteit. Niet alle literatuur is fictie, maar alle literatuur heeft een fictief aspect, in zoverre als zij *mogelijkernijds* fictief is. In tegenstelling tot het filosofisch schrijven pretendeert literatuur niet descriptief te omschrijven of vast te stellen ‘wat is’. Hier is volgens Derrida sprake van een afwezigheid van het stellende thetische karakter dat in filosofische tekst geldt.¹⁶ Zij kan ‘alles zeggen’ omdat zij geen verantwoording hoeft af te leggen ten opzichte van ‘de wereld’. De verantwoording die zij

16. Hier weten we niet wat de regel is die literatuur van niet-literatuur scheidt, misschien is dat waar literatuur begint? Het niet geven van een antwoord. Omdat het tegelijkertijd niet meer ergens over gaat... het risico van het niet-zeggen. ‘Iets als literatuur [*quelque chose de la littérature*] is begonnen indien het niet mogelijk is om te beslissen of, als ik over iets spreek, ik werkelijk over iets spreek (over het ding zelf, dit ding, voor zichzelf) of dat ik een voorbeeld geef, een voorbeeld van iets of van het feit dat ik over iets kan spreken, of van mijn manier van over iets spreken, of van de mogelijkheid van het spreken in zijn algemeenheid, over iets in zijn algemeenheid (...)’ [L.E., p. 125]. Let er ook op dat Derrida hier uiterst tentatief formuleert. Met ‘*Quelque chose de la littérature*’: ‘iets als literatuur’, geeft Derrida aan dat ‘wat literatuur is’, waarnaar deze term verwijst, niet zo welomlijnd is als we misschien zouden willen.

impliciet moet afleggen is die jegens het 'instituut literatuur'. Zij hoeft geen ware afbeelding van de wereld te zijn, maar moet om de naam 'literatuur' te krijgen wel voldoen aan bepaalde op dat moment heersende opvattingen en wijzen van lezen die als literair gelden - het instituut.

Maar toch is literatuur daarmee niet geheel losgekoppeld van referentie naar de wereld. Ook wanneer zij niet de bestaande wereld afbeeldt, is literatuur toch altijd begrepen in relatie tot die wereld. Referentie naar de wereld buiten de tekst is niet opgeheven maar wat Derrida noemt 'opgeschort'. Zonder referentialiteit zou een tekst onmogelijk betekenis kunnen hebben. Zij simuleert als het ware dat zij zou kunnen terugslaan op een (fictieve) wereld - de tekst simuleert referentie.

In het voorgaande is aangegeven hoe de filosofie als ontologie uit is gegaan van een metafysische interpretatie van taal - de al dan niet adequate afbeelding van een voorafgaande werkelijkheid. Volgens Derrida is het nu deze volgorde van verschijnen - de voorafgang van de afbeelding door het afgebeelde- die óók de filosofische interpretatie van literatuur in al haar mutaties geregeerd heeft.

'(...) it is at bottom tis order of appearance, the precedence of the imitated, that governs the philosophical or critical interpretation of literature., if not the operation of literary writing. (...) It is the order of truth.' [D., p.205]¹⁷

Alle vormen van tekst, en literatuur is slechts één van deze vormen, zijn dus altijd begrepen in relatie tot de achterliggende waarheid - als fictie of non-fictie - zelfs wanneer de beslisbaarheid over deze twee uiteindelijk niet strikt is.

17. *'(...) C'est au fond cet ordre d'apparition, la pré-séance de l'imité, qui règle l'interprétation philosophique et critique de la <littérature>, sinon l'opération de l'écriture littéraire.(...) C'est l'ordre de la vérité.'* [LD., p.218,219] Zie ook, in relatie tot de eerder genoemde 'transcendente' lezing van tekst: *'(...) literary writing has, almost always and almost everywhere, in accordance with very different fashions and across very different periods, lent itself to that transcendent reading, that search for the signified, which we here put into question.'* [AL.p.43]

Alles +N

De betekenis van ‘alles kunnen zeggen’ komt ook naar voren in een andere uitspraak van Derrida, wanneer hij spreekt over zijn passie voor het schrijven. In de literatoren die hem fascineren herkent hij een (autobiografisch) verlangen om alles vast te leggen wat er gebeurt, of wat niet gebeurt. Om iets onder woorden te brengen, iets vast te houden, een spoor te volgen, van de stemmen en stemmingen die hem doorkruisen. Hierin noemt hij dit verlangen tot schrijven, het kunnen zeggen van alles + N.

‘And deep down this is still my most naive desire. I don’t dream of either a literary work, or a philosophical work, but that anything that occurs, happens to me or fails to, should as it were be sealed (...). The discursive forms we have available to us, the resources in terms of objectivizing archivation, are so much poorer than what happens (or fails to happen (...)). This desire for everything + N - naturally I can analyze it, ‘de-construct’ it, criticize it, but it is an experience I love., that I know and recognize.’ [AL., p.35]

‘N’ is hier een tentatieve aanduiding voor wat in (meer) woorden nauwelijks te articuleren is en valt hierbij samen met ‘het andere’ - *‘l’autre’*. Dit andere is misschien wel per definitie onzegbaar. Als het andere datgene is wat aan onze talig gearticuleerde orde ontsnapt, hoe zou het dan ooit in woorden of conceptuele orde gevat kunnen worden, zonder het geweld aan te doen? De unieke ervaring die een beschrijving en het vastleggen ervan uitlokt is altijd méér dan onze woorden toelaten - geen enkel algemeen concept doet recht aan wat er gebeurt [of juist niet gebeurt]. Toch fascineert Derrida dit verlangen het ongearticuleerde schuins in het oog te houden, deze poging het onbespreekbare te zeggen of het woordeloze te vatten. (*for me, literature represents this singularity of experience and of existence in it’s link to language; [LT, p.52]*) Literatuur probeert, aldus Derrida, voorbij te gaan aan het beschrijven van wat is om zo iets dat mogelijk (het andere) is uit te lokken, te evoceren: een tentatieve beschrijving of een dusdanige dramatisering daarvan te geven dat de lezer deelt in een ervaring, zonder deze descriptief voor te stellen of over te dragen.

Literatuur bestaat als een instituut dus. Volgens Derrida is er geen 'literariteit' die ergens in een (en dus elk) literair werk gevonden kan worden. Als men al wil vasthouden aan een essentie van literatuur, zo zegt Derrida, dan wordt deze geproduceerd als een set regels in de handelingen van inscriptie en lezen. Door het schrijven volgens bepaalde opvattingen en in de receptie van teksten wordt een algemene, doch ongearticuleerde, opvatting van wat als literatuur geldt geproduceerd. Zij verantwoordt zich niet jegens 'het zijnde' als correcte adequate afbeelding ervan, maar jegens deze heersende opvattingen, in ofwel consensus of oppositie daarmee. Hiermee wordt Derrida's typering van literatuur als 'geïnstitutionaliseerde fictie' begrijpelijk. Tegelijkertijd is de omkering geldig, literatuur als 'fictieve institutie'. De macht om alles te kunnen zeggen is tegelijkertijd de machteloosheid van het aan de kant staan. De (mogelijke) fictiviteit die haar in staat stelt alles te zeggen, maakt tegelijkertijd dat haar impact opgeheven wordt. We moeten hierbij in politieke termen denken. Een literator kan zich niet alleen verschuilen achter de fictionaliteit van wat hij zegt, tegelijkertijd kan die mogelijke fictionaliteit hem tegenwerken wanneer hij in zijn schrijven iets aan de kaak zou willen stellen.

Er is nog een manier waarop literatuur als ‘fictieve institutie’ gelezen kan worden. Het instituut is niet meer dan een set regels die geproduceerd worden in handelingen van schrijven en lezen en is daarmee ook constant in ontwikkeling. Wat enkele jaren terug als literatuur gold hoeft dat nu niet meer te zijn, en anderzijds wordt van andere werken de literaire waarde soms pas jaren na dato (h)erkend. Literatuur tracht voortdurend te zeggen wat nog niet gezegd kan worden, te schrijven wat niet be-, of geschreven kan worden (alles +N). Hiertoe moet telkens een nieuwe wijze van schrijven uitgevonden worden die nieuwe wijzen van lezen uitlokt - nieuwe regels voor het instituut ‘literatuur’. Derrida noemt als kenmerk dan ook dat literatuur constant tracht voorbij de regels van het instituut te gaan, en een nieuw instituut te vormen. (De droom van elke schrijver.) Het kenmerk van het literaire instituut is daarmee dat zij zichzelf constant tracht op te heffen. Ze tracht constant over haar grenzen te gaan, een transgressie van de geldende beperkingen. Elke transgressie van het instituut is daarmee tevens de fictieve transgressie van een fictief instituut dat slechts bestaat in haar eigen doorbreking.

18. *‘Kan mijn taal ooit volledig (of) genoeg zijn, als zij al aan alles en de rest refereert? Als zij altijd al een woord te veel én te weinig is - te laat neergeschreven om een toekomst te hebben, ((het) origineel te zijn) en te vroeg om een herinnering in te vangen. Wat mij doorkruist, wat is daarvan in woorden te vangen? ‘Le vouloir-dire’, het willen zeggen, dat is het willen - vastleggen. Het verlangen - de ervaring te schrijven. Verlangen naar controle, en het eeuwig vasthouden van het vluchtige. Dat moment van ervaring niet alleen ont-waren, maar ook be-waren. Wat overweldigend en mogelijk ontwrichtend is, dat moet in woorden vastgelegd en overmeesterd worden, om zo een plek krijgen. Terwijl ondertussen de ervaring, onder de grijpprage glibberige vingers van de analyse die grip op haar wil krijgen, afgetast en betast wordt en slechts met weezin haar onaangetaste innerlijk prijs lijkt te geven. Maar wat gaat vooraf aan het willen - vastleggen? Waarop leg je beslag als je iets vastlegt? Wat is het dat er al was, altijd al één stap terug, voordat ik het, altijd al één stap te laat en ervan verwijderd,(be-)schrijf? Was eigenlijk het al (exact), wat het was, of wordt het dat door in mijn schrijven, dat tegelijk nooit geheel (exact) is, wat er aan vooraf ging – een benadering van wat ontwijkt en een lege plek achterlaat. Is er in taal een lege plek te creeëren die ruimte geeft hieraan? De taal altijd een woord te veel én te weinig - als een sluier, tussen mij en het object van mijn verlangen, dat zelf alleen door de afscheiding puur en zuiver gezien wordt. Een weefsel dat verbindt maar ook afstand houdt, als hymen.’*

Identiteit & Differentie

Derrida's werk heeft een sterk taal filosofische grond. Hij volgt daarbij de taalopvattingen van Ferdinand de Saussure, maar radicaliseert deze. De Saussure's taalopvatting laat zich door drie aspecten kenmerken: Ten eerste is de relatie tussen een 'teken' en zijn 'betekende' (de Saussure introduceerde deze termen die Derrida gebruikt), zuiver arbitrair. Het woord 'boom' lijkt immers niet op het ding 'boom'. Ten tweede is taal differentieel. Daarmee bedoelt De Saussure dat elk teken (zowel woorden als klanken, geschreven als gesproken) slechts herkenbaar is als zichzelf doordat het verschilt van andere tekens. De letter 'A' is bijvoorbeeld slechts herkenbaar omdat zij verschilt van de letter 'E', en het woord 'bal' kan alleen een zekere betekenis dragen doordat het verschilt van het woord 'bol'. Ten derde argumenteert De Saussure dat taal constitutief is voor onze interpretatie van de wereld, wij kunnen er niet buiten. Wij zien 'de dingen' altijd al binnen het kader van onze talige articulatie. Derrida volgt de Saussure in deze opvattingen, maar tracht deze radicaler te doordenken. Deze opvatting van taal heeft namelijk diepgaande gevolgen voor de metafysische opvatting van taal en voor de mogelijkheid van een discours over 'het zijnde' (de ontologie) zoals dat in de filosofie vorm heeft gekregen.

Differentie

Ook voor Derrida heeft een woord of teken als zodanig geen inherente betekenis - het is immers arbitrair en heeft alleen betekenis door te verschillen van andere tekens. *'The elements of signification function due not to the compact force of their nuclei, but rather to the network of oppositions that distinguishes them, and then relates them*

one to another.' [MP, p.10]¹⁹ Betekenis is dus niet een eigenschap van het woord zelf, maar is afhankelijk van de andere tekens ten opzichte van welke een gegeven teken verschilt. Differentie (verschil) gaat voor essentie. Daarmee is de betekenis van een teken, aldus Derrida, altijd weg van zichzelf -zij ligt bij het andere, de context. Elke afbakening van de context berust echter ook weer op willekeur, zodat er strictu sensu geen eind is aan het proces van verwijzing. Op die manier wordt betekenis eindelijk verwezen, weg van zichzelf. Betekenis is nooit zuiver 'in' iets zelf aanwezig is, maar is altijd afhankelijk van, en verplaatst naar, een ander teken ten opzichte waarvan het verschilt. Tekens verwijzen slechts naar andere tekens, nooit naar een ding zelf. Betekenis is niet gefixeerd door het 'ding zelf', maar is eindelijk opgeschort. Het teken draagt daardoor, een bepaalde en noodzakelijke afwezigheid in zich - van het ding zelf, maar ook van de andere tekens die het nodig heeft. Deze verwijzende aan/afwezigheid van betekenis in het teken is het 'spoor' (*'la trace'*).

Derrida nu argumenteert dat dit principe van differentie onze hele interpretatie van 'de wereld' bepaalt. Zowel het zuiver talige teken, als het zogenaamde achterliggende betekende zijn voor Derrida onderhevig aan het principe van differentie. '(...) *this principle of difference, as the condition for signification, affects the totality of the sign, that is, the sign as both signified and signifier*' [MP, p.10]²⁰ Niet alleen woorden, maar ook de 'dingen zelf' zijn alleen herkenbaar in hun onderscheid van elkaar. Al onze indrukken, zowel auditieve als visuele, maar ook ons denken, zijn altijd slechts herkenbaar als gearticuleerd ten opzichte van 'andere' dingen, gedachten, signalen. Alles wat herkenbaar is als zodanig, is dat slechts wanneer, en omdat, het in een interpretatieve ervaring gearticuleerd wordt binnen een systeem van verschillen. Hierdoor heeft het doordenken van het differentieprincipe niet alleen consequenties voor onze taalopvattingen maar ook veel diepgaandere gevolgen voor het metafysische filosofisch denken.

19. '*Les éléments de la signification fonctionnent non par la force compacte de noyaux mais par le réseau des oppositions qui les distinguent et les rapportent les uns aux autres.*' [MPh., p.11]

20. '*Or ce principe de la différence, comme condition de la signification, affecte la totalité du signe, c'est-à-dire à la fois la face du signifié et la face du signifiant.*' [MPh., p.11]

Iterabiliteit

Een ander aspect van Derrida's taalopvatting dat hier toegelicht dient te worden heeft te maken met de herhaalbaarheid van tekens. Derrida noemt dit 'iterabiliteit'. Een teken kan alleen een algemeen overdraagbare betekenis hebben wanneer het meerdere keren herhaald kan worden. Maar, zo benadrukt Derrida, wanneer de betekenis van een teken nooit geheel in zichzelf ligt maar afhankelijk is van de context, zal met elke keer dat een teken voorkomt de betekenis ervan verschillen van de voorafgaande instantie. Deze kleine verschillen, hoe minimaal ook, hebben grote gevolgen. Dit noemt Derrida 'Jeu', 'spel' of 'speling':

'There is a possible play, with regulated gaps and interpretative transformations. But this play would not be possible without the iterability which both repeats the same and – by repetition itself- introduces into it what we call in French the 'jeu' ["play", "give"], not simply in the sense of the ludic but also in the sense of that which, by spacing between the pieces of an apparatus, allows for movement and articulation [...]. There has to be this play of iterability in the singularity of the idiom. And this play threatens what it makes possible. ' [AL, pp.64,65]

Een woord zal met elke iteratie niet gelijk iets absoluut anders betekenen, noch met een nieuwe betekenis zijn oude gelijk verliezen, maar er is tegelijkertijd wel een zekere marge van ambiguïteit. Betekenis is nooit geheel te fixeren. Herhaalbaarheid is nodig (is de mogelijksvoorwaarde) voor de overdraagbaarheid van betekenis, maar tegelijkertijd bedreigt deze herhaalbaarheid wat zij mogelijk maakt. Iterabiliteit is zowel de geboorte als de dood van de eenduidige betekenis van een teken.

Différance

De bovenstaande twee aspecten van taal neemt Derrida samen in zijn term 'différance'.²¹ Het woord is een neologisme dat de betekenis van 'verschil' (*difference*) en 'uitstellen' combineert. Door het principe van differentie verwijst een teken altijd weg van zichzelf. Het is afhankelijk van de context waarvan het verschilt en zodanig betekenis aan ontleent. Tegelijkertijd is een teken niet

eens meer gelijk aan zichzelf, omdat het met elke instantie dat het voorkomt in minieme mate verschilt van het voorafgaande. Het teken holt zichzelf uit, zo formuleert Derrida dit, doordat het verschilt van elke voorafgaande instantie, maar tegelijkertijd al proleptisch wordt uitgehold door de komende instanties die van haarzelf zullen afwijken. Hierdoor verschuift betekenis constant minimaal, en wordt de uiteindelijke betekenis van een teken altijd eindeloos verwezen en uitgesteld. Derrida noemt deze twee aspecten de synchrone (op een gegeven moment in tijd, ruimtelijk) en de diachrone (door de tijd heen) aspecten van *différance*.

We stuiten nu op een dubbele rol van onze talige orde. Enerzijds creëert de talige structuur gearticuleerde orde in onze ervaringen, maar anderzijds is deze articulatie ook weer niet zo welbepaald volgens de dubbele wet van *différance*. De ambiguïteit die *différance* in/als de productie van betekenis in gang zet, ziet Derrida niet alleen als een kenmerk van taal (in het specifiek schrijven, haar tekstualiteit) maar kenmerkt onze hele perceptie van de buitenwereld. Alles wat we zien of ervaren interpreteren we binnen de gegeven kaders, en verandert tegelijkertijd deze kaders in zekere zin. Dit principe van tekstualiteit veralgemeent hij daarom ook wel in de term 'het arche-schrijven'.²²

21. De behandeling van dit kernbegrip kan hier noodgedwongen niet meer dan uiterst summier zijn. Een goede uitwerking van dit woord, dat noch een woord noch een concept, is, zou een essay op zich vereisen of zelfs (meer dan) een heel oeuvre - dat van Derrida.

22. Dit komt ook tot uiting in de uitspraak '*il n'y a pas dehors-texte*', die dan ook niet betekent dat de hele wereld voor Derrida een tekst is, of dat er niks buiten boeken is, maar dat het principe van *différance* dat schrift kenmerkt zo fundamenteel voor onze interpretatie van de wereld dat wij er niet buiten kunnen. Of specifieker: er is iets voorafgaand aan taal en onze articulatie, dat wat haar uitlokt, haar andere, maar wij hebben geen toegang daartoe voorbij onze talige articulatie. Er is geen simpele bron van betekenis. '*What is produced in the current trembling is a re-evaluation of the relationship between the general text and what was believed to be in the form of reality (history, politics, economics, sexuality, etc.) , the simple ,referable exterior of language or writing, the belief that this exterior could operate from the simple position of cause or accident.*' [P., p.74]

De invloed van het differentiedenken op filosofie

Het hierboven omschreven ‘differentie-denken’ heeft verregaande invloed op de filosofie als metafysica. Als zowel het teken als het betekende onderhevig zijn aan de wet van *différance*, dan heeft dat gevolgen voor zowel de taal van de filosofie als de conceptuele structuur die deze taal communiceert.

Taal: Ambigüiteit versus eenduidigheid

Volgens het principe van *différance* wordt betekenis altijd doorverwezen naar een andere (con)text zonder dat er ooit een vast eindpunt is. Omdat tekens arbitrair zijn en talige articulatie constitutief voor onze ervaring van de wereld gelden de dingen nooit als ‘eindpunt’ of centrum van dit proces van verwijzing dat de eigenlijke betekenis, in contrast tot allerlei marginale dwalingen en fouten, vast zou kunnen leggen. Bovendien is talige articulatie ambigu en veranderlijk omdat zij afhankelijk is van context en deze elke keer anders is. Een schrijver beheerst zijn taal hierdoor niet geheel - deze is groter dan hijzelf, gaat de schrijver vooraf en vormt reeds de betekeniswereld waarin hij schrijft of tracht voorbij te schrijven. De schrijver kan betekenisproductie wel sturen volgens een intentie, maar deze intentie zal niet in staat zijn om de betekenis voor een latere lezer eenduidig te fixeren. In zijn woorden zit altijd het residu van enerzijds jarenlang gesedimenteerde betekenissen en anderzijds de eindeloze mogelijkheid in andere contexten gelezen te worden en door ander gebruik nieuwe betekenissen aan te nemen.

Dit ‘spel van betekenis’ ondermijnt de westerse filosofische traditie van een eenduidig wetenschappelijk discours. Als onze talige articulatie zelf al zo dubbelzinnig is, wat betekent dan nog de pretentie tot een helder gestructureerd, eenduidig geformuleerd schrijven dat de regels van logica volgt met de pretentie dat er eenduidig beslist kan worden welke formulering en argumenten nodig zijn, welk pad er gevolgd moet worden, om zodanig de bedoelde betekenis over te dragen aan de lezer? De hermeneutiek tracht de methode te formuleren om in de interpretatie van filosofische teksten een zulke (juiste) betekenis te achterhalen. Maar als niet de dingen zelf maar juist de bestaande betekenisstructuren de betekenis van een tekst bepalen, dan

is elke filosofische tekst dus ook bepaald door de metafysica als betekenis-horizon waarbinnen elke poging daarbuiten te treden of nieuwe theoriën op te stellen, gearticuleerd en geformuleerd moet worden. Volgens Derrida zal nu de invloed van metafysica op wat (en hoe) elke specifieke tekst betekent, in samenhang met haar tekstuele karakter, telkens weer opnieuw onderzocht moeten worden. Filosofische teksten moeten daartoe niet alleen gelezen worden naar hun betekenis, maar ook hoe deze betekenis tot stand komt in de tekst - passend of juist wringend in de context die haar betekenis bepaalt.

Maar, nog belangrijker dan dat ambiguïteit ook de filosofische taal kenmerkt, wordt met het differentiedenken vooral de meest basale en metafysische opvatting van taal onderuit gehaald: de opvatting dat taal ergens óver gaat, dat zij uiteindelijk terugverwijst naar de dingen die haar betekenis vastleggen. Filosofie zag het schrijven altijd als transparant medium en dit is in het licht van het differentie-denken niet meer vol te houden. Hiermee wordt filosofie ontnomen van de mogelijkheid van een eenduidig helder discours over 'hoe het erbij staat', over het zijnde - het ontologische discours, volgens de structuur waarin tekst als beoordeelbare afbeelding van een voorafgaande werkelijkheid wordt begrepen. Tekst en waarheid zijn losgekoppeld.²³ Wanneer er niet één vaste betekenis is, vastgelegd in de dingen zelf, die beoordeeld kan worden ten opzichte van die dingen zelf, hoe is dan nog te beslissen welke interpretatie of betekenisproductie meer geldigheid, nut of waarde heeft? Kunnen we hier nog spreken van waarheid? De hermeneutische methodes zullen (telkens) opnieuw opgesteld en geëvalueerd moeten worden.

23. Maar ook dit is niet geheel waar. We lezen ook: *'certainly, deconstruction tries to show that the question of reference is much more complex and problematic than traditional theories supposed(...). The other, which is beyond language, and summons language, is perhaps not a 'referent' in the normal sense (...). But to distance oneself thus from the habitual structure of reference (...) doesn't amount to saying that there is nothing beyond language'* (LE., p13.) Derrida zegt dus niet zozeer dat er geen referentie is voorbij taal, dat taal 'nergens over gaat', maar dat referentie veel complexer is dan bestaande theorieën voor lief nemen. Ontologie als zodanig wordt dus niet teniet gedaan, maar Derrida laat zien dat mogelijkheid ervan veel moeilijker ligt dan aangenomen is. De aard van ontologie verandert dan ook volgens Derrida. Dat betekenis niet vastligt, en er dus niet één betekenis is van een tekst, omdat zij niet een eenduidige relatie met de dingen heeft betekent niet dat de ontologie geheel onmogelijk is, of dat we moeten ophouden proberen teksten te interpreteren. Het betekent wel dat we onophoudelijk moeten blijven lezen en trachten te traceren hoe de metafysica onze teksten en lezingen in een bepaald perspectief heeft gezet.

Pierrot, murderer of his wife

Als er *différance* is, dan is er geen bron of oorsprong van de tekst. Als elke tekst slechts naar andere teksten verwijst, dan is er geen simpele referentie aan te wijzen - geen enkel geïmiteerde dat de imitatie voorafgaat, zoals de ontologische interpretatie van tekst ons voorschreef. In *La double séance* plaatst Derrida dan ook tegenover Plato's *Philebus*, waaruit hij de eerder omschreven ontologische opvatting van tekst destilleerde, een tekst van de franse schrijver Stéphane Mallarmé, genaamd *Mimique*. De tekst van Mallarmé is geschreven in reactie op een boekje door Fernand Beissier, dat gaat over een mimevoorstelling door Paul Margueritte waarin een Pierrot zijn vrouw wil vermoorden door haar, vastgebonden aan een bed, ter dood te kietelen. Met dit werk hebben we, aldus Derrida, een exemplarisch middel in handen dat de platoonse opvatting van tekst als '*mimesis*' - de voorafgang van de tekst door een oorsprong buiten de tekst - niet zozeer bekritiseert alswel zelf een demonstratie is van de afwezigheid van een eerste oorsprong en beslisbaarheid over de tekst.

'Thus, in the apparent present of his writing, the author of the booklet, who is none other than the mime, describes in words the past-present of a mimodrama which itself, in its apparent present, silently mimed an event - the crime - in the past-present but of which the present has never occupied the stage, has never been perceived by anyone, nor even, as we shall see, ever really been committed. Never, anywhere, not even in theatrical fiction. The booklet reminds us that the mime "is reproducing his crime, "miming what he remembers, and in doing so is obliged to begin by miming, in the present, the past deliberations over a crime yet to be committed.' [D.,p212]²⁴

24. 'Ainsi, dans le présent apparan de son écriture, l'auteur du livret, qui n'est autre que le Mime' décrit en mots le présent-passé d'un mimodrame qui lui-même, en son présent apparan mimait silencieusement un événement - le crime- présent-passé mais dont le présent n 'a jamais occupé la scène, n 'jamais été percu par personne, ni même, on le verra, véritablement commis. Jamais, nulle part, fût-ce dans la fiction théâtrale Le livret rappelle que le mime <reproduit son crime>, mimait son souvenir et que ce faisant il devait d'avord mimer, au présent, la délibération passée sur un crime à venir.' [LD.,p.228]

De status van de imitatie is in de voorstelling door de mime-speler zelf reeds dubbelzinnig. De mime-speler beeldt immers geen voorafgaande handeling uit, hij refereert aan niks wat 'echt' gebeurd is - 'er is geen imitatie. De mime imiteert niks. En om mee te beginnen, hij imiteert niet, er is niks voorafgaand aan het schrijven van zijn gebaren' [D., p.208]. Hij creëert op het moment van handeling iets, wat niet als zodanig gebeurd is - hij 'schrijft' (zichzelf) op de witte pagina die hij zelf is door zijn gebaren en gelaatsuitdrukkingen' [D.,p.209] Het is hier niet mogelijk het mime-spel zuiver te begrijpen als imitatie van een voorafgaande gebeurtenis. Deze heeft nooit plaatsgevonden, zelfs in de fictie van het spel niet. De mime-speler beeldt zijn plannen uit het verleden betreffende een toekomstige daad uit. Er is dus geen helder begin waarnaar de handeling verwijst, en zodoende is ook de tekst zelf, die het mime-spel (be) schrijft, niet meer zuiver als afbeelding op te vatten die een gebeurtenis communiceert.

We zien dat ook de tijdelijke orde in de tekst gecompliceerd is. In het 'heden' van het, op het moment van het schrijven reeds voltooide, mime-spel beeldt de mime-speler zijn overwegingen en plannen uit het verleden, om in de toekomst zijn vrouw te vermoorden, en uiteindelijk ook de geplande daad zelf, uit. Er is geen eenvoudig heden. (*'here anticipating, here recalling, under the false appearance of a present.'* [D.,p.190]²⁵) De volgorde van voorafgang van de imitatie door het geïmiteerde is niet helder.

Zowel de eerste oorsprong als de temporele orde van imitatie zijn in deze situatie dusdanig gecompliceerd dat zij niet eenvoudig met de filosofische of platoonse opvatting van tekst te beschrijven zijn. Er is slechts een netwerk aan verwijzingen zonder bron. Deze tekst is niet meer te begrijpen in relatie tot de 'waarheid' - en dit geldt zowel voor de mime-act als voor boekje dat dit beschrijft.

25. '*Ici devancant, là remémorant, au futur, au passé, sous une apparence fausse de présent.*' [LD.,p.201]

Het concept van de grens

We hebben gezien dat niet alleen taal (de tekens) onderhevig is aan het principe van *différance*, maar dat dit ook geldt voor onze interpretatie van de dingen zelf - zowel teken als betekende zijn onderhevig aan de wet van differentie. Het differentie-denken heeft dan ook niet alleen invloed op de taal van filosofie, maar ook op het meest eigenlijke van het denken zelf - de aard van de conceptuele structuren die zij articuleert. Filosofie kenmerkte zich door het indelen van de wereld in conceptuele opposities, waarbij de grens tussen de twee opponnenten helder en beslisbaar was. Wanneer de opponnenten echter geen eigen essentie kennen, maar slechts in relatie tot het andere als zodanig herkenbaar zijn, dan betekent dit dat er geen strikte grens is tussen de opponnenten in een conceptuele oppositie. Er is geen heldere grens tussen het 'eigenlijke' en het 'andere' - het eigenlijk ontleent haar articulatie aan het andere.²⁶ Zij zijn niet zuiver (bij) zichzelf, afgescheiden door een strikte grens, maar ontlenen hun eigenheid aan het andere, juist dóór deze grens (heen). We moeten het concept van de 'grens' dan ook anders gaan begrijpen - zij is niet langer pure scheiding maar verbindt in de articulatie tegelijk de elementen van de oppositie *als* tegengesteld opponnenten die hun eigenheid verkrijgen ten opzichte van elkaar.²⁷

Zijn als 'presentie'

De 'Wat is ...?'-vraag gold als de fundamentele vraag in de filosofie - de vraag naar de essentie van de dingen. Derrida stelt hier twee vragen bij, beide ontleend aan de filosofie van Martin Heidegger.

'The trace, in the way that I elaborate it, involves putting into question both the questioning form of thought as well as the authority of the present or presence (...)' [DtM]²⁸

26. Herlezen wij nu het citaat op pagina 12, en met name: 'Its other: that which limits it, and from which it derives its essence, its definition, its production' [MP, p.x]

27. Vergelijk ook: 'this limit, which is not a limit, which no more separates the inside from the outside than it assures their permeable and transparent continuity. [MP, P.xvii] 'cette limite qui n'en est pas une, ne sépare pas plus le dedans du dehors qu'elle n'en assure la perméable et transparente continuité.' [MP., p.ix] Zo lezen we ook op pagina 22: '(...) the network of oppositions that distinguishes them, and then relates them one to another.' [MP., p.10]

28. 'La trace, quelque j'essaie d'élaborer, est un remise en question ét de la question, la forme questionnante de la pensée, ét de l'autorité du présent ou de la présence.'

Derrida ondervraagt filosofie zowel op de vorm van haar denken als op de autoriteit van de presentie die de Zijnsvraag kenmerkt. De eerste vraag luidt als volgt:

‘ Even presupposing that the first question of philosophy concerns Being - what is ‘to be’, what is the sense of this or that, what do we mean by the word ‘Being’ – is there not something presupposed in the way we come to understand being ? ’ [DtM]²⁹

Derrida volgt hierbij Heidegger in zijn analyse dat de geschiedenis van westerse filosofie, als metafysica, gekenmerkt wordt door wat hij noemt ‘presentie’. In de vraag naar het Zijn wordt de essentie, het Zijn, altijd voorgesteld als iets wat aanwezig is, present is. Het zijnde ÍS immers. In de hiërarchie die volgens Derrida gepaard gaat met elke conceptuele oppositie, wordt dan ook de dominante term, het eigenlijke, bepaald als ‘Zijnde’ - als ‘vol’ en (zelf-)present. De aanwezigheids-ontologie zoals deze uit de Griekse filosofie stamt maakt bij Derrida plaats voor de complexere (quasi-)ontologie van het ‘spoor’³⁰ waarin aanwezigheid en afwezigheid vervlochten zijn. Het filosofische begrip van de essentie die in alles aanwezig is en identiteitsstichtend is, verliest haar betekenis. De betekenis is er doordat er differentie is, doordat ze verwezen en uitgesteld wordt. Betekenis volgt het spoor van *différance*.

29. *‘Et ensuite, a supposé même que la première question de la philosophie concerne l’être - qu’est-ce que c’est, qu’est-ce que l’être, qu’est-ce que l’essence (le sens?) de ceci ou cela, que veut dire le mot ‘être’ - est-ce qu’il n’y a pas un présupposée dans la façon dont on comprend l’être?’*

30. Deze verschuiving van een ‘*ontologie du present*’ naar een ‘*ontologie du trace*’ is een indicatie van de veranderende wijze waarop identiteit blijk van zich geeft. In metafysica was ‘wat iets was’ (de identiteit ervan), onveranderlijk en geestelijk verneembaar – de essentie. In Derrida’s opvatting zijn zowel woorden als dingen eindeloze variaties in een serie die slechts als eenheid te zien is door de geste van een transcendentie die noodzakelijkerwijs verschillen uitvlakt. De pretentie tot vaste identiteit is een transcendentie van de eindeloze serie kenmerken die in elke context en met elke iteratie, die van de hele serie, minimaal verschuift. Elke betekenis is al bij voorbaat uitgehold door toekomstige variaties die haar huidige betekenis zullen hebben aangevuld, volgens de logica van het supplement. ‘Wat de dingen zijn’ is als een spoor dat altijd verwijst naar het voorafgaande en toekomstige in de serie en nooit geheel bij het ding zelf is. Zowel het hier besproken differentiedenken, als Nietzsche’s relativering van het filosofische waarheidsbegrip, Heidegger’s analyses van het Zijns-begrip in de geschiedenis van de filosofie, en Freud’s theoriën over het onbewuste, geven allen blijk van deze verschuiving in onze betekeniswereld waarbij het vaste transcendente onveranderlijke als zelf-presente inzichtelijke eenheid zijn betekenis verliest als fundament van ons denken.

‘Wat is...?’ als vraag

De andere vraag over de primaire vraag van de filosofie betreft haar methode. ‘Wat is ... ?’ is een vraag, en Derrida volgt Heidegger in zijn reactie hierop: is de vragende vorm de exclusieve vorm van filosofie?³¹

Wanneer zij van oudsher vraagt naar het blijvende in een veranderlijke wereld, tracht zij aan die vraag niet alleen te beantwoorden maar ook een antwoord te geven in de vorm van een stelling(name). Het vragende, en in reactie daarop het antwoordende en vaststellende, karakter van het denken betreffende ‘het Zijn’ heeft filosofie bepaald als de meest fundamentele ‘wetenschap’. Derrida argumenteert dat alle filosofie altijd antwoord heeft getracht te geven op de vraag van het Zijn in de vorm ‘Zijn is (...)’, waarbij elke keer wat anders op de lege plek ingevuld is (God, de absolute Geest, logos enz.) De pretentie aan het (vaste en onveranderlijke) Zijn te beantwoorden is niet alleen ingehaald door wetenschap en het pragmatisme, waarbij niet de essentie maar de werking bepaalt wat iets is, deze vraag verliest ook in het licht van het differentiedenken zijn glans. Derrida argumenteert dat de vorm van filosofie als vraag een zekere invloed op de beantwoording heeft gehad en dat de vragen die filosofie stelt, als vragen onderzocht dienen te worden, ook al lijkt de vragende de enig vorm waarin filosofie mogelijk is, zonder haar pretenties tot een academisch discours op te geven.

If we answered these questions before examining them as questions, before turning them back on themselves, and before subjecting their form, including what seems most natural and necessary about them, we would immediately fall back into what we have just disengaged ourselves from.’[MP., p.14]³²

Van de teksten in *Marges de la philosophie* zegt Derrida dan zelf ook bijvoorbeeld dat zij niet zozeer filosofische vragen beantwoorden, alswel de vorm van de vraag ontwrichten:

31. Hebben wijzelf in de eerdere omschrijving van filosofie zelf ook niet de vorm van filosofie als vraag ‘wat is?’ voor lief genomen als enige mogelijkheid?
32. ‘*Si nous répondions à ces questions avant même de les interroger comme questions, avant même de les retourner et d’en suspecter la forme, jusque dans ce qu’elles semblent avoir de plus naturel et de plus nécessaire, nous retomberions déjà en-deçà de ce que nous venons de dégager.*’[MPh., p.15]

'they work, rather, to transform and deplace its statement, and towards examining the presuppositions of the question, the institution of its protocol, the laws of its procedure, the headings of its alleged homogeneity, of its apparent unicity (...)' [MP, p. xvi]³³

Derrida is geïnteresseerd in andere vormen van filosofie, om haar te openen voor de toekomst. Is er nog een filosofische ervaring mogelijk die ontkomt aan de bepaling van filosofie als vragend denken beantwoord in een stellende, thetische propositie?

'Is questioning the privileged form of philosophy? Is thinking questioning? (...) Couldn't there be, before the question, a more ancient, profound and radical movement that is not questioning but is rather an affirmation?' [DtM]³⁴

Kritiek op metafysica

Derrida volgt Heidegger dus in een zekere interesse voor wat er in de meest fundamentele vraag van filosofie als aanname verborgen is – het Zijn als 'aanwezigheid', en de vorm van de 'wat is..?'-vraag als vraag. Derrida's aandacht voor deze fundamentele kenmerken van filosofie is op te vatten als een vorm van kritiek. Elke theorie heeft een beginpunt dat zekere aannames doet en bepaalde dingen veronderstelt die haar mogelijk maken. Een kritiek tracht uit te lichten wat er in dat startpunt is aangenomen, en hoe dit op alle volgende ideeën door heeft gewerkt. Kritiek is dan ook geenszins een blootleggen van fouten of een onenigheid maar een poging zicht te krijgen op wat een bepaald systeem mogelijk maakt. Derrida's schrijven moet begrepen worden als een kritiek op het metafysische in de teksten van de 'geschiedenis van de filosofie', vanuit de verschuivende betekenishorizon van het differentie-denken.

33. *'Elles travailleraient plutôt, pour en transformer et en déplacer l'énoncé, à interroger les présupposés de la question, l'institution de son protocole, les lois de sa procédure, les titres de sa prétendue homogénéité, de son apparente unicité(...).'* [MPh., p.IX]

34. *'Est-ce que la forme questionnante, est la forme absolument privilégié ou par excellence de la philosophie? Est-ce que penser c'est questionner? (...) Est-ce que il n'y a pas, avant la question, un façon plus radicale, plus ancienne, plus profonde, un mouvement de pensée qui n'est pas questionnant, mais qui est ou contraire une affirmation?'*

De pretentie tot eenduidigheid van betekenis van het schrijven is een voorbeeld. Het is hierbij geenszins Derrida's doel om betekenis in het geheel te ontkennen of te reduceren, maar wel om ruimte te geven aan wat er bij de pretentie tot eenduidigheid onderdrukt wordt – de ambiguïteit van taal, of in Derrida's terminologie, het arche-schrijven, of het spel van significantie, disséminatie. Derrida richt zich op hoe de ontkenning of repressie van tekstualiteit filosofie als discours mogelijk heeft gemaakt, onkdanks dat deze daarin altijd al werkzaam is geweest. Hierbij is het niet een zaak van het één tegenover het ander stellen maar tracht Derrida te laten zien hoe wat een schrijver niet beheerst in zijn taaleen spoor nalaat in wat hij wél tracht over te brengen in een eenduidig discours, hoe deze noodzakelijkerwijs samenhangen, en hoe deze samenhang het metafysische systeem structureert.

'the reading must always aim at a certain relationship, unperceived by the author, between what he commands and what he does not command of the patterns of the language that he uses. This relationship is not a certain quantitative distribution of shadow and light, of weakness or of force, but a signifying structure that the critical reading should produce.' [OG,p158]³⁵

Op dezelfde wijze benadert Derrida de geste van transcendentie die plaatsvindt in elke conceptualisatie. Bij elke transcendentie van het veranderlijke (waarneembare) tot het vaste (verneembare), daarbij een eenheid producerend, wordt iets terzijde gelegd - zekere unieke en individuele aspecten die in het perspectief van die eenheid naar de achtergrond worden geschoven, als niet-essentiële worden beschouwd. Deze transcendentie maakt het conceptueel systeem mogelijk, maar er moet, aldus Derrida, ook aandacht gegeven worden aan wat er bij deze afbakening terzijde gelegd wordt. Derrida zoekt constant naar precies die aspecten die niet in de conceptualisatie passen en als marginaal terzijde zijn gelegd in het inpassen in een algemeen systeem - 'het andere'.

35. *'Et la lecture doit toujours viser un certain rapport, inaperçu de l'écrivain, entre ce qu'il commande et ce qu'il ne commande pas des schémas de la langue dont il fait usage. Ce rapport n'est pas une certaine répartition quantitative d'ombre et de lumière, de faiblesse ou de force, mais une structure signifiante que la lecture critique doit produire.'* [DIG., p.227]

De filosofische bepaling van literatuur

De voorgaande opvatting van het differentie-denken heeft niet alleen invloed op onze opvatting over, en de mogelijkheid van, filosofie. Ook onze eerdere uitleg over wat literatuur is blijkt niet vol te houden. Literatuur, als instituut waarbinnen men alles kan zeggen, werd gekenmerkt door haar non-thetische karakter. Hierbij moet dan allereerst opgemerkt worden dat dit een filosofische bepaling van literatuur is. Filosofie tracht altijd haar andere te beheersen, aldus Derrida, en door literatuur vast te leggen in een theorie - door te zeggen 'wat zij is' - maken wij vanuit de filosofie literatuur tot een welomschreven 'andere'. Het thetische, karakter heeft de traditie van filosofie, zoals zij uit de Griekse cultuur tot ons is gekomen, beheerst. Wanneer wij nu literatuur proberen vast te stellen als 'non-thetisch', geven wij een filosofische bepaling van literatuur door haar af te zetten tegen wat filosofie wél is. Een negatieve bepaling, een afwezigheid - niet slechter, of beter, maar toch ondergeschikt aan de fundamentele bepaling van filosofie. Zolang gezegd kan worden wat literatuur is, is zij beheerst en ongevaarlijk voor de pretenties van filosofie als discours van de waarheid - zij is anders, buiten haar. Filosofie stelt de regel op waarmee literatuur als non-filosofie kan worden onderscheiden van filosofie - een filosofische bepaling van haar andere, van wat zij niet 'is'.

Maar waar slaat de term 'literatuur' nog op terug? Het project om vast te stellen wat literatuur is heeft hier blijk gegeven van de metafysische beweging van transcendentie. Proberen we niet op die manier alle verschillende literaire werken, alle 'literaturen' die zij vormen, te reduceren tot een gedeeld kenmerk, het eigenlijk 'literaire' dat andere aspecten marginaliseert? Zoecken wij niet toch naar iets eigen aan literatuur, een essentie? Als literatuur constant zichzelf verandert en vernieuwt, telkens in een nieuwe vorm de inwijding van een nieuw instituut, de doorbreking van de grens tussen wat wél en níet literatuur is, dan is de term 'een literatuur' een geste van transcendentie die gelijkende maar niet gelijke instanties samenneemt in een eenheid die er strictu sensu niet is. Als literatuur alles kan zeggen, wat betekent haar naam dan nog? Waaraan refereren wij met de naam 'literatuur'?

‘Why should “literature” still designate that which already breaks away from literature – away from what has always been conceived and signified under that name- or that which, not merely escaping literature, implacably destroys it? (Posed in these terms, the question would already be caught in the assurance of a certain fore-knowledge: can “what has always been conceived and signified under that name” be considered fundamentally homogeneous, univocal or non-conflictual?)’ [D., pp. 3,4]³⁶

Kunnen we na dit alles nog zeggen dat er ‘een’ literatuur is die het voorwerp is van de vraag ‘wat is?’? Of strandt de vraag ‘wat is literatuur?’ hier op de scherpe punten van haar eigen formulering? Wanneer literatuur van zichzelf wegbreekt en bestaat in de doorbreking van haar eigen instelling, wanneer er kortom niet ‘een’ homogene literatuur is waarvan wij een antwoord zouden kunnen verlangen, welke waarde heeft de vorm van de vraag ‘wat is’ dan nog? Wanneer literatuur zichzelf in haar grenzeloosheid uitholt [D., p.232], zonder de vaste grond van ‘wat is’ onder haar als fundament, waar staat zij dan? Verkeert zij niet in een crisis, en wij, met haar, wanneer wij vragen ‘wat zij is’? Laten wij van onze rechte lijn wegbreken en met een nieuwe stap een andere richting inslaan - een nieuwe draaiing in deze tekstuele dans zonder begin noch eind.

Als literatuur, net als filosofie, haar eigenheid slechts verkrijgt in relatie tot een context waarin zij als literatuur gearticuleerd is - als een specifieke, andere, vorm van schrijven -, dan betekent dit dat wij bij het beantwoorden van de vraag ‘wat is literatuur?’ ook aandacht dienen te schenken aan de context waarin deze vraag gesteld wordt. Laten we daarom eerst zien in welke context Derrida’s interesse voor literatuur speelt – wat is zijn filosofische ‘project’?

36. *‘Pourquoi < littérature > nommerait encore ce qui déjà se soustrait à la littérature - à ce qu’on a toujours conçu et signifié sous ce nom - ou, ne s’y dérobant pas seulement, la détruit implacablement? Posée en ces termes, la question serait déjà engagée dans l’assurance d’un pré-savoir: “ce qu’on a toujours conçu et signifié sous ce nom”, est-ce fondamentalement homogène, univoque, non conflictuel?’ [LD.,pp.9,10]*

[Andere grond]

‘ l’être à la limite ’

Nog steeds, dit moet niet vergeten worden, lezen we hier *Tympan* in de richting van Derrida’s filosofische project. Filosofie bestond in het overdenken van wat zij als haar andere benoemde (*penser son autre*). Derrida’s aandacht voor dit ‘andere’ van de filosofie hebben wij opgevat als een kritiek van metafysica. Derrida’s belangrijkste vraag is nu de volgende:

If philosophy has always intended, from its point of view, to maintain its relation with the non-philosophical, that is the anti-philosophical, with the practices and knowledge, empirical or not, that constitute its other, if it has constituted itself according to this purposive entente with its outside, if it has always intended to hear itself speak, in the same language, of itself and of something else, can one, strictly speaking, determine a non-philosophical place, a place of exteriority or alterity from which one might still treat of philosophy? [MP, p. xiii]³⁷

Derrida wil een andere plek vinden van waaruit filosofie overdacht kan worden, absoluut anders (*From philosophy - to separate oneself, in order to describe and decry its law, in the direction of the absolute exteriority of another place.* [MP, p. xiii]³⁸), maar wel verstaanbaar voor de filosoof ((...) *can one puncture the tympanum (trommelvlies, LJW) of a philosopher and still be heard and understood by him?*)³⁹

37. ‘*Si la philosophie a toujours entendu, de son côté, se tenir en rapport avec le nonphilosophique, voire l’antiphilosophique, avec les pratiques et les savoirs, empiriques ou non, qui constituent son autre, si elle s’est constituée selon cette entente réfléchie avec son dehors, si elle s’est toujours entendue à parler, dans la même langue, d’elle-même et d’autre chose, peut-on, en toute rigueur, assigner un lieu non philosophique, un lieu d’extériorité ou d’altérité depuis lequel on puisse encore traiter de la philosophie?*’ [MP., p.II,III] Vergelijk ook: ‘*I have attempted more and more systematically to find a non-site or a non-philosophical site from which to question philosophy.... My central question is: from what site or non-site can philosophy as such appear to itself as other than itself, so that it can interrogate and reflect upon itself in an original manner?*’ [LT., p.47]

38. ‘*De la philosophie — s’écarter, pour en décrire et décrier la loi, vers l’extériorité absolue d’un autre lieu.*’ [MP., p.V]

39. ‘*Autrement dit, peut-on crever le tympan d’un philosophe et continuer à se faire entendre de lui ?*’ [MP., p.III]

Hoe is een plek te vinden van waaruit filosofie overdacht kan worden, zonder haar gelijk weer haar eigen andere te maken. Hieruit lezen we allereerst dat Derrida geenszins de gehele traditie van de filosofie en haar preoccupatie met de waarheid van het Zijn, wil afschaffen – hij wil in relatie met filosofie blijven, verstaanbaar blijven voor de filosoof. De vraag naar het Zijn, de kernvraag van de filosofie, de ontologische vraag, wordt dan ook niet geheel ontdaan van haar kracht. Wel wil Derrida de grens opzoeken van waar, onder invloed van de aannames die ten grondslag liggen aan dat discours, de vraag naar het Zijn op haar breekpunt stoot. Het zijn aan de grens - l '*être à la limite*' .

Wat wij hebben opgevat als kritiek op metafysica, het zoeken naar datgene wat in haar primaire aannames verdrukt is, heeft tot doel om perspectieven op een nieuwe filosofie te openen. Hiertoe moeten we de teksten van de geschiedenis van filosofie, en overal waar metafysica haar sporen op teksten heeft achtergelaten , blijven lezen – niet om fouten te corrigeren, maar omdat het blootleggen van deze onderdrukte 'andere' aspecten deze teksten tot eindeloze bron en voedingsbodem kan maken voor een nieuwe filosofie- een andere filosofie, een filosofie van het andere. Deze filosofie is volgens Derrida nodig omdat de wijze van verschijnen van identiteit als transcendente eenheid, en de bijpassende vorm van filosofie die haar/zij aldus bepaald heeft, tegenwoordig haar betekenis en relevantie verliest onder invloed van een andere wijze van verschijnen van identiteit, zoals deze blijk van zich geeft in het differentie-denken. Hierbij is eenheid in zichzelf doorbroken - zij ligt niet in de dingen zelf maar ook in de context. Eenheid ligt in de serie 'als geheel', terwijl nu juist dit geheel niet te bepalen is, altijd veranderlijk en open voor een toekomst die zal veranderen wat de eenheid nú 'is'.

Maar hoe nu (een) andere plek te vinden van waaruit filosofie overdacht kan worden? Wat is de methode hiertoe? Het doelbewust creëren van iets absoluut nieuws is namelijk problematisch. Een nieuwe, absoluut andere filosofie kan eigenlijk alleen als andere van de huidige filosofie gedacht worden, waarmee zij nu reeds welbepaald en vastgesteld is, volgens de structuur van het huidige.

'to insist upon thinking its other: its proper other, the proper of its other, an other proper. In thinking it as such, one misses it. One reappropriates it for oneself, one disposes of it, one misses it, or rather one misses the (the) missing (of) it, which, as concerns the other, always amounts to the same.'
[MP, pp. xi, xii]⁴⁰

Het andere is juist het ont-stellende, maar door het andere als andere te denken en te bepalen wordt het gedomesticeerd. Een andere filosofie is dan ook niet zomaar te denken als een variatie op het oude, hetgeen slechts zou resulteren in een omkering of modificatie, maar is eigenlijk ondenkbaar als zodanig. Toch geeft Derrida aan dat dit zijn verlangen is, te werken in de richting van een absoluut andere plek van waaruit filosofie overdacht kan worden, zonder dat dit slechts een veranderde huidige filosofie is.

'I want to try to think of a past or coming to be that is not just a modified present, not future presents or past presents, but a different experience with regard to the past or the future (...).' [DtM]⁴¹

Hoe kan nu een volledig andere filosofie worden ontwikkeld? In het essay *The ends of man* uit *Marges de la philosophie* beschrijft Derrida de twee mogelijkheden om op ander terrein te geraken. De eerste mogelijkheid is om van binnenuit het metafysische denken een uitbraak te forceren uit het terrein van de metafysica, met de middelen die voorhanden zijn – een directe frontale aanval op het metafysische denken. Dit resulteert echter in een herhaling van precies wat er in die concepten en termen impliciet is. Elke kritiek op een systeem met behulp van de middelen uit dat systeem zal zekere beperkingen kennen. Een aanval op de metafysica in de taal die haar eigen is, zal dus indirect, in nieuwe bevoordingen voor oude concepten, dezelfde opposities herhalen.

40. *'Tenir à penser son autre : son propre autre, le propre de son autre, un autre propre ? A le penser comme tel, à le reconnaître, on le manque. On se le réapproprie, on en dispose, on le manque ou plutôt on manque (de) le manquer, ce qui, quant à l'autre, revient toujours au même.'* [MPh., p.11]

41. *'J'essaie de penser cette passée ou avenir qui ne sont pas des présent modifiés, c'est pas des présents futures ou des présents passées, mais une autre expérience du rapport de passée ou a l'avenir (...).'*

Om echter op discontinue en verstorende wijze te besluiten met beide benen in één enkele sprong van terrein te veranderen teneinde een positie buiten de metafysische horizon in te nemen lost niks op. Die horizon neem je mee. Op absolute wijze een breuk en absoluut verschil proclameren resulteert slechts in een anti-metafysica, een negatieve bepaling die dezelfde structuur slechts bevestigt – nieuwe kavels afbakenen op hetzelfde terrein dat al duizendmaal omljnd is. Een oppositie tegen de hiërarchie van binaire opposities resulteert slechts in een omkering waarbij de dialectiek van de oppositie ongeschonden blijft.

Het lijkt dus allereerst belangrijk om niet zomaar een frontale aanval tegen het metafysische te proclameren. Als het ‘stellende’ (thetische) kenmerkend is voor zowel de taal als de concepten van de filosofie als metafysica, dan zal het stellen van een alternatief geen uitweg bieden uit de horizon die je wilt doorbreken. De kern van Derrida’s project zit nu in een schuinse benadering van de metafysische traditie, een benadering die de directe omkering of negatie vermijdt en zodoende wel nog in dialoog blijft met die traditie.

‘to avoid frontal and symmetrical protest, opposition in all the forms of anti-, or in any case to inscribe antism, and overturning, domestic denegation, in an entirely other form of ambush (...), of textual maneuvers. [MP, p.xv] ⁴²

Derrida’s schuinse benadering van filosofie neemt de weg van het tekstuele – een onvoorstelbare, eindeloze dans van ontstellende en ontwrichtende tekstuele manoeuvres. Het is dit aspect van de schuinse indirecte tekstuele benadering en het uitlokken van het andere (in tegenstelling tot het bepalen ervan) dat Derrida in moderne literatuur fascineert. Hij herkent daar een affiniteit met zijn filosofische project. Hiertoe wenden wij ons een laatste keer tot wat wij vooralsnog ‘literatuur’ genoemd hebben.

42. *‘éviter la contestation frontale et symétrique, l’opposition dans toutes les formes de l’anti-, inscrire en tous cas l’antisme et le renversement, la dénégation domestique dans une tout autre forme d’embuscade, (...) de manoeuvre textuelle.’ [MP., p.vii,viii]*

Een andere literatuur

Als 'literatuur' alleen als zodanig bestaat in relatie tot andere vormen van schrijven, en bovendien bestaat in haar eigen constante doorbreking dan is er geen 'literariteit', geen essentie van literatuur. Maar dit is niet de enige reden waarom de 'wat is...?'-vraag niet de juiste benadering van literatuur is vanuit Derrida's optiek. Nadere lezing van Derrida wijst uit dat deze zelden geïnteresseerd is in 'literatuur' in haar algemeenheid. Uit de keuze voor de literatoren die Derrida betreft in zijn schrijven (Blanchot, Mallarmé, Sollers, Joyce) spreekt een voorkeur voor moderne literatoren waarvan de stijl zo niet experimenteel dan toch op zijn minst niet geheel 'traditioneel' genoemd kan worden. Deze voorkeur, zo zal blijken, hangt samen met de herkenning van het tekstuele aspect van het schrijven in een bepaalde schrijfp praktijk, die daaruit voortvloeit en die een aantal van de traditioneel filosofische (metafysische opvattingen) over taal op het spel zet. Een andere vraag, die misschien vruchtbaarder grond blootlegt, is dan ook; "hoe 'werkt' (deze specifieke) literatuur?"

We hebben gezien dat taal een ambiguë rol heeft: zij creëert (is) de articulatie en orde die alomvattend is, maar die orde ligt tegelijkertijd weer niet geheel vast. Verder hebben we gelezen dat Derrida als kernervaring van de schrijver noemt 'het willen vastleggen van datgene wat oproept tot beschrijven maar aan articulatie ontsnapt'. Het zeggen van 'alles + N' sloeg hierbij terug op het proberen de unieke bijna onherkenbare ervaring onder woorden te brengen:

'If the play of meaning can overflow signification (signalization) (...) this overflow is the moment of the attempt-to-write. (...) and 'in the extent to which the literary act proceeds from this attempt-to-write, it is indeed the acknowledgement of pure language, the responsibility confronting the vocation of "pure" speech which, once understood, constitutes the writer as such. [WD, pp.13,14]⁴³

De schrijver kampt altijd met het probleem van het uitdrukken van een unieke singuliere ervaring in een taal die noodzakelijkerwijs een algemene betekenis heeft, maar waarvan de betekenis ook nooit vastligt. Dat woorden nooit geheel de lading zullen dekken omdat altijd wel iets van de oude betekenis meegenomen wordt is echter geen probleem voor de moderne schrijver. Alleen binnen de oude metafysische opvatting dat taal een achterliggende mentale betekenis helder dient over te dragen en ergens over gaat (de metafysische, ontologische of descriptieve opvatting), alleen binnen dat kader is de ambigüiteit van taal een belemmering. Zo is taal nog altijd begrepen in relatie tot een achterliggende waarheid van de ervaring die zij al dan niet adequaat overbrengt. Het is hier dat we het verlangen de singuliere ervaring onder woorden te brengen in andere termen moeten gaan begrijpen. Een citaat uit *Acts of Literature* geeft ons een startpunt literatuur op een andere manier te bepalen. Het verlangen alles + N te zeggen formuleert Derrida hier namelijk op de volgende wijze:

'(...) (I)his experience of writing is 'subject' to an imperative: to give space for singular events, to invent something new in the form of acts of writing which no longer consist in a theoretical knowledge, in new constative statements, to give oneself to a poetic-literary performativity at least analogous to that of promises, orders, or acts of constitution or legislation which do not only change language, or which, in changing language, change more than language.' [AL.,p55]

'to give space for singular events' – Het 'singuliere' is bij Derrida onlosmakelijk verbonden met 'het andere', dat zich in algemene taal maar moeizaam laat articuleren. Datgene wat ervaren wordt, voor zover men van een heldere ervaring kan spreken, is juist geen volledige gearticuleerde ervaring die beschreven kan worden omdat zij buiten de taal valt, slechts herkenbaar is als breuk met de articulatie die er bestaat. Dat maakt haar anders

43. *'Si le jeu du sens peut déborder la signification (signalisation) (...), ce débord est le moment du vouloir-écrire. (...) Dans la mesure où l'acte littéraire procède d'abord de ce vouloir-écrire, il est bien la reconnaissance du pur langage, la responsabilité devant la vocation de la parole <pure> qui, une fois entendue, constitue l'écrivain comme tel.'* [ED., p.23]

en roept op tot (be-)schrijven. Toch roept dit (N) de schrijver op om gezegd te worden, en daarom moet er plek voor gemaakt worden in de talige articulatie.

'to invent something new' - Derrida stelt dus dat er iets nieuws uitgevonden moet worden, een nieuwe taal, een meervoudige taal die plek geeft aan nieuwe perspectieven. Dit moet begrepen worden in relatie tot het eerder besproken probleem van de strategie: iets absoluut nieuws kan niet zomaar ontworpen worden: het stellen van iets nieuws kan slechts een variant op het oude zijn. Als het 'schrijven' dus onderworpen is aan de roeping om nieuwe plek te geven aan het singuliere, hoe is dat te begrijpen?

'acts of writing (...) a poetic-literary performativity' - Derrida stelt twee schrijfwijzen tegenover elkaar. De nieuwe wijze van schrijven die plek moet bieden aan het singuliere kan niet bestaan uit theoretische kennis of constatieve uitspraken - dan zou zij geen nieuwe articulatie voor iets onzegbaars zijn. De schrijver moet zich volgens Derrida overgeven aan een 'poetisch-literaire performativiteit' die hij vergelijkt met *'acts of constitution'*. Een performatieve taalhandeling refereert niet naar iets voorafgaands maar produceert of verandert een situatie. [MP, p.321]. Een voorbeeld is het dopen van een boot. Het uitspreken van de woorden verwijst niet naar een gebeurtenis, maar is zelf een (taal)daad. Een wettelijke acte of constitutie verwijst ook niet naar een voorafgaande wet of instituut, maar produceert deze in haar eigen schrijven. Op dezelfde wijze kunnen Derrida's performatieve *'act of constitution'* ook verbinden met het 'instituut literatuur', waarover we eerder spraken. Als elke schrijver droomt van een nieuwe literair instituut, dan is dat niet een doel dat bereikt kan worden door daaróver te schrijven, maar dan moeten we dit begrijpen in de zin dat elke nieuwe wijze van schrijven precies die wijze van schrijven inaugureert, die tot een dergelijk nieuw instituut verheven zou kunnen of moeten worden. Taal, in de performatieve zin opgevat verwijst niet naar iets achterliggends, maar 'doet' zelf iets. Een dergelijk performatief of inaugureel aspect is volgens Derrida juist in literatuur mogelijk omdat zij in zekere mate losgekoppeld is van de verantwoording te zeggen 'hoe het is'.

If writing is inaugural it is not so because it creates, but because of a certain absolute freedom of speech, because of the freedom to bring forth the already-there as a sign of the freedom to angur. (...) This revelatory power of true literary language as poetry is indeed the access to free speech, speech unburdened of its signaling functions by the word 'being' (...). [WD., pp.12-13] 44

Een nieuwe taal, die ruimte geeft aan wat nu nog slechts ongearticuleerde singulariteit kan blijven, kan dus alleen ontwikkeld worden door haar te schrijven, te produceren en in die productie haar in te wijden, niet door over de noodzaak ertoe te spreken. Literaire taal moeten we niet meer begrijpen in relatie tot iets wat zij al dan niet correct afbeeldt (*'no longer consist in a theoretical knowledge, in new constative statements'*), maar moeten we dus begrijpen als taalhandeling - als het openen of inwijden van nieuwe talige perspectieven.

'which do not only change language, or which, in changing language, change more than language' - Als onze talige articulatie ook ons denken en onze ervaringen als interpretaties bepaalt, dan kan het veruimen en openbreken van de talige orde misschien ook wel nieuwe perspectieven openen en nieuwe denkwijzen aanbieden. Precies de onbepaaldheid van taal die filosofisch een probleem was omdat het de eenduidigheid van de conceptuele articulatie in de weg staat, kan misschien ook gebruikt worden om te tasten naar sferen voorbij het bekende, niet alleen in talige zin, maar daarmee ook in ons denken. Misschien dat hier voor Derrida een bruikbare opening ligt om de filosofische schrijfwijze te openen voor een andere, die niet langer *haar* andere is.

44. *'Si l'écriture est inaugurale, ce n'est pas parce qu'elle crée, mais par une certaine liberté absolue de dire, de faire surgir le déjà-là en son signe, de prendre ses augures. (...) Cette puissance révélatrice du vrai langage littéraire comme poésie, c'est bien l'accès à la libre parole, celle que le mot <être> (...).' [ED., p.22]*

Mime - een originele imitatie?

In *Pierrot, Murderer of his wife* kon de oorsprong van het mime-spel niet teruggevonden worden in een eerdere handeling die zij al dan niet getrouw afbeeldde of uitbeeldde, en de temporele orde van voorafgang door het geïmiteerde (de daad zelf) door de imitatie (de mime) was niet eenduidig. Vanuit het performatieve aspect van

literatuur gedacht, kan het kan aldus lijken of de performance van de mime-speler zelf (de inscriptie van zichzelf, door zichzelf) het moment is van de productie (van de bron) – de verschijning als zodanig van een originele gebeurtenis, de zuivere inauguratie van een – zij het theatrale- werkelijkheid. De mime-speler creëert, met zijn gelaatsuitdrukkingen en gebaren, een originele situatie zonder precedent. Hij ‘schrijft’ met zijn gebaren het verhaal, in zichzelf, wit als een onbeschreven blad. Fernand Beissier, op zijn beurt, geeft in zijn boekje de voorstelling weer. De tekst dissimuleert zichzelf als tekst in het overdragen van de voorstelling. De tekst is een medium. Maar toch is ook de tekst over de voorstelling dan een originele schrijfhandeling. Het mime-spel is immers woordloos, zodat elke beschrijving ervan in woorden zelf wel een origineel schrijven moet zijn, een act van ver-taling, in tekst. Deze kunstmatige, geschreven notatie van het sentiment van de Pierrot – uitgebeeld door de mime-speler, die zelf geen enkele zin uitspreekt (*‘the artifice of a notation of sentiments by unproffered sentences* [D., p.190])⁴⁵ – is wel degelijk een nieuw schrijven. Het boekje is dus een zuivere performatieve inwijdende taal-handeling, zonder bron.

Dit is echter ook niet het geval, zo argumenteert Derrida. Er is namelijk wél *mimesis* (imitatie) – een imitatie die niks imiteert dan het proces van imitatie zelf. De handelingen werken ‘alsof’ ze iets imiteren, werken doordat ze een imitatie zouden kunnen zij. Bovendien ‘citeert’ de mime-speler al de voorafbestaande genre van de ‘mime-speler’ en de formule van de ‘Pierrot’. En ook het thema van het ter dood kietelen gaat terug op eerdere bronnen zoals bij Markies de Sade.⁴⁵ Wat door de mime geïmiteerd wordt, is het simulacrum van een

45. Het mime-spel is bovendien niet zuiver inaugureel omdat, nog afgezien van het feit dat het een referentie is naar de formule van de Pierrot en taal zelf, zelf-expressie nooit zuiver kan zijn. Derrida neemt hier motieven van Freud over waarin het bewustzijn vooraf gegaan wordt door het onderbewuste. Het bewustzijn kan daarbij niet meer de zuivere autonome rol van oorsprong en zelf-presentie (vast centrum) innemen die daar traditioneel aan toegekend is.

origineel, een vals origineel dat in de nabootsing geproduceerd wordt als (het) voorafgaand(e) aan de imitatie.

'We are faced here with mimicry imitating nothing: faced, so to speak, with a double that doubles no simple, a double that nothing anticipates, nothing at least that is not itself already double. There is no simple reference.'[D.,p.217]⁴⁶

Elke tekst behelst tegelijk een verwijzende referentie en een actief interpreterend, en daarmee (betekenis) producerend, schrijven. Er is geen simpele bron, geen enkele bron die zelf niet al een verdubbeling was.

46. *'Nous sommes devant un mimique qui n'imité rien, devant, si l'on peut dire, un double qui ne redouble aucun simple, que rien ne prévient, rien qui ne soit en tous cas déjà un double. Aucun référence simple.'* [LD., p. 234]

Tekstualiteit

Het is nu, in deze poging vast te stellen wat er tussen filosofie en literatuur plaatsvindt, belangrijk te zien dat het hierboven beschreven performatieve aspect niet alleen een filosofische bepaling van literatuur is, maar dat ook, daaraan voorafgaand, een zekere herkenning van de onmogelijkheid tekst te reduceren tot achterliggende betekenis - de loskoppeling van de waarde van referentie (en daarmee waarheid) - plaats heeft gevonden in een moderne literaire praktijk zelf. Het is deze moderne literatuur waar Derrida een voorliefde voor heeft, juist omdat hier concreet datgene in praktijk wordt gebracht wat, bijvoorbeeld bij De Saussure, vanuit linguïstisch perspectief als het differentiële of tekstele karakter van taal is bepaald.

If we had the time, we would analyze the reasons why, and ask ourselves too, why the irreducibility of writing [...] are announced better than elsewhere, in a certain sector and certain determined form of 'literary' practice. (...) This new practice supposes a break with what has tied the history of the literary art to the history of metaphysics. [P., p.9]⁴⁷

47. *'Si nous a avons le temps, nous pourrions en analyser les raisons et nous demander aussi pourquoi l'irréductibilité de l'écriture et, disons, la subversion du logocentrisme, s'annoncent mieux qu' ailleurs, aujourd'hui, dans un certain secteur et une certaine forme déterminée de la pratique < littéraire >. (...) Cette nouvelle pratique suppose une telle rupture avec ce qui a lié l'histoire des arts littéraires à l'histoire de la métaphysique.'* [Ps., p.20] Wat de geschiedenis van de literaire

In moderne literatuur is dit tekstuele karakter niet alleen herkend volgens Derrida, maar, en dit is veel belangrijker, wordt dit in een zekere schrijfpraktijk tot uiting gebracht op dusdanige wijze dat er een spanning ontstaat met de oude metafysische opvatting van taal.

‘Some texts called “literary” “question” (...) philosophy in a sharper, or more thematic, or better informed way than others. Sometimes this questioning occurs more effectively via the actual practice of writing, the staging, the composition, the treatment of language, rhetoric, than via speculative arguments. Sometimes theoretical arguments as such, even if they are in the form of critique, are less “destabilizing”, or let’s just say less alarming, for “metaphysical assumptions” than on or other “way of writing”. [AL., p.50]

Deze literatoren spreken niet óver een zekere kritiek op heersende taalopvattingen, maar laten, in een nieuwe wijze van schrijven, merken dát deze problematisch zijn. Zij schrijven niet een argumentatieve kritiek op de traditionele opvatting dat taal ergens over gaat – hoe zou je ook kunnen schrijven óver het feit dat taal niet ergens óver gaat - maar laten hun tekst dit demonstreren. De tekst moet hierbij worden opgevat als een performatieve taal-handeling. De retoriek van een tekst of de woordkeuze kunnen bijvoorbeeld soms de ‘bedoelde’ betekenis tegenspreken, of dubbelzinnige referenties creëren. Door nieuwe taalarticulaties of woord(combinationen) te creëren kan een betekenis gesuggereerd worden die, hoewel niet geheel los van bestaande betekenis, nieuwe perspectieven opent, die niet meer helemaal eenduidig tot een bestaande betekenis te reduceren zijn. Het is precies deze herkenning van tekstualiteit en de wijze waarop zij in tekst geïmplementeerd wordt, die Derrida aanspreekt in moderne literatoren – waarom hun materiaal filosofisch zo bruikbaar is. Zo plaatste Derrida in *La double séance* tegenover een fragment Plato’s *Philebus* de tekst *Mimique*, van de Franse schrijver en dichter Stéphane Mallarmé. Hier komen we eindelijk aan het lezen van deze tekst toe.

kunst aan de geschiedenis van metafysica bindt is, zoals we eerder gezien hebben dat tekst, ook de literaire, altijd opgevat is in relatie tot een achterliggende en voorafgaande betekenis. Deze moderne schrijfpraktijk brengt een breuk met deze opvatting in de praktijk.

Mallarmé's *Mimique* ⁴⁸

Mallarmé's tekst, geschreven aan de hand van en over een boekje over een mime-spel dat een gebeurtenis uitbeeldt die nooit heeft plaatsgevonden, is nu zelf ook gevangen in (het schrijven van) deze eindeloze tekstuele verwijzing. Mallarmé's tekst tracht echter niet dit netwerk van verwijzingen en tekstuele spiegels te duiden, maar demonstreert deze. De tekst gaat óver de voorstelling, maar is tegelijk zo rijk aan betekenis en dubbelzinnigheid dat zij een zekere 'bewustzijn' van de complexiteit van het schrijven lijkt weer te geven. De tekst geeft blijk van een herkenning dat tekstualiteit inhoudt dat niet alleen elke tekst eindeloos verwijst, maar ook elk lezen een nieuwe originele interpretatieve stap is, waarin, telkens opnieuw, betekenis geproduceerd wordt. Derrida laat aan de hand van minutieus bronnenonderzoek zien dat deze dubbelzinnigheid geen louter toeval is en dat Mallarmé wel degelijk aanwijzingen geeft dat hij de 'intentie'

48. "Mimique

Silence, sole luxury after rhymes, an orchestra only marking wit hits gold, its brushes, with thought and dusk, the detail of its signification on a par with a stilled ode an which it is up to the poet, roused by a dare, to translate! The silence of an afternoon of music; I find it, with contentment, also, before the ever original reappearance of Pierrot or of the poignant and elegant mime Paul Margueritte.

Such is this PIERROT MURDERER OF HIS WIFE composed and set down by himself, a mute soliloquy that the phantom, white as a yet unwritten page, holds in both face and gesture at full length to his soul. A whirlwind of naïve or new reasons emanates, which it would be pleasing to seize upon with security: the esthetics of the genre situated closer to principles than any! (no) thing in this region of caprice foiling the direct simplifying instinct... This – "The scene illustrates but the idea, not any actual action, in a hymen (out of which flows Dream), tainted with vice yet sacred, between desire and fulfillment, perpetration and remembrance: here anticipating, there recalling, in the future, in the past, under the false appearance of a present. That is how the Mime operates, whose act is confined to a perpetual allusion without breaking the ice or the mirror: He thus sets up a medium, a pure medium, of fiction." Less than a thousand lines, the role, the one that reads, will instantly comprehend the rules as if placed before the stageboards, their humble depository. Surprise, accompanying the artifice of a notation of sentiments by unproffered sentences – that, in the sole case, perhaps, with authenticity, between the sheets and the eye there reigns a silence still, the condition and delight of reading. "

had de complexiteit van tekstualiteit te tonen. Hij laat bijvoorbeeld zien hoe in opeenvolgende edities de dubbelzinnigheid van het volgende fragment telkens verrijkt wordt: *'Less than a thousand lines, the role, the one that reads, (...)'*. Mallarmé laat de complicatie van referentialiteit in zijn eigen tekst doorwerken, tonend dat ook hij weer als lezer en schrijver enerzijds een originele tekst produceert, los van een voorafgaand origineel, maar tegelijkertijd schrijft over een tekst, die zelf echter ook niet als origineel startpunt begrepen kan worden maar juist eindeloos verwijst naar andere teksten. Er is in elk schrijven daarmee simultaan, en deze gelijktijdigheid tracht Derrida te begrijpen, een originele handeling (een interpretatie) alswel een imitatie (referentie, gebruik van bestaande taal of conventies enz.)⁴⁹

'There is writing without a book, in which, each time, at every moment, the marking tip proceeds without a past upon a virgin sheet; but there is also, simultaneously, an infinite number of booklets enclosing and fitting inside other booklets which are only able to issue forth by grafting, sampling, quotations epigraphs, references, etc.' [D., p.232]⁵⁰

49. Derrida verweeft hier ook een analyse van de twee concepties over waarheid – als *adaequatio* (afbeelding) en als *aletheia* (verschijning, ont-dekking) door de tekst. De hier genoemde gelijktijdigheid van inaugureel en referentieel schrijven is precies het aspect van tekst waardoor beide opvattingen van waarheid niet volledig toereikend zijn om haar te vatten. Zowel de *adaequatio*-, als *alethia*-opvatting van waarheid zijn in het spel (er is imitatie - van een niet enkelvoudige bron- maar elke imitatie is ook een inauguratie) maar beiden zijn niet zuiver. Zo lezen we: *'the operation, which no longer belongs to the system of truth, does not manifest, produce or unveil and presence; nor does it constitute and conformity, resemblance or adequation between a presence and a representation.* [D.,p.218]. *'L'opération qui n'appartient plus au système de la vérité ne manifest, ne produit, ne dévoile aucune présence; elle ne constitue pas davantage un conformité de ressemblance ou d'adéquation entre une présence et une représentation'*. [LD., p.236]

50. *'Il y a une écriture sans livret dont chaque fois, à chaque instant, la point du trait procède sans passé sur la feuille vierge; mais il y a aussi, simultanément, une infinité de livrets qui s'enferment, s'emboîtent les uns dans les autres et ne prennent issue que par greffe, prélèvement, citations, exerques, références, etc.* [LD., p.252]

Mallarmé's tekst behoudt het verschil tussen enkele en dubbele, de act van nabootsing, zonder de strikte beslisbare scheiding van origineel en imitatie vol te houden - constant in beweging gezet door een spel van tekstuele spiegels en verwijzing. Mallarmé's tekst, (over) een boekje van Beissier, (over) een mime-voorstelling - in elk van de gevallen is er wel geen eenduidige aanwijsbare voorafgaande bron, maar is het schrijven (de gestes van de mime-speler, de tekst van Margueritte, Mallarmé's *Mimique*) ook niet volledig origineel. Er is dus wel sprake van referentie in de tekst, maar de situatie is dusdanig dat deze referentie geen enkel eindpunt heeft. De originele voorstelling is nu nog slechts een 'idee' -dat nooit helemaal als welomlijnd geheel bepaald kan worden, en nooit een afgesloten totaliteit op zich kan zijn die noch imitatie van een pre-event is, noch een precedentloze creatie op zichzelf - voor zowel de mime-speler, Beissier, Mallarmé, als Derrida.

Zowel het mime-spel als het boekje daarover zijn dus niet eenvoudigweg als origineel voor de tekst van Mallarmé te begrijpen, en Derrida vergroot het tekstuele netwerk nog eens, zonder de problematiek van Mallarmé te willen reduceren. Derrida, wiens lezen en schrijven, net als dat van de Margueritte, Beissier en Mallarmé, gevangen is in een tekstueel netwerk, zonder eenduidige bron die (toch) geïmiteerd wordt, benadrukt deze tekstualiteit in een proliferatie van referenties, waarin ook wij op onze beurt worden opgenomen, als lezers van (deze scriptie over) Derrida's *La double séance*, die ons met één oog op Plato's *Philebus* verwijst naar Mallarmé's 'Mimique', die schrijft voor en over een tekst over een voorstelling die zelf geen referentie heeft en toch referentie/nabootsing nabootst, en die, doordat zij de formule van de Pierrot citeert, (ons) zelf ook alweer verwijst, weg van zichzelf, naar andere teksten of handelingen....

Syntaxis

Wat nu voor Derrida belangrijk is in de tekst van Mallarmé, is niet dat deze zogenaamd de Platoonse opvatting van de relatie tussen tekst en haar referent zou opheffen, maar de manier waarop door de tekst zelf de beslisbaarheid tussen tekst en bron wordt geproblematiseerd - het performatieve aspect. Deze complicatie is niet een gevolg van het opzetten van een argumentatie tegen het Platonisme, maar is een product van de bewuste tekstuele inscriptie - een product van taal.

*'What is to be remarked here (..) is the displacement without reversal of Platonism and its heritage. This displacement is always an effect of language or writing, of syntax, and never simply the dialectical overturning of a concept (signified) [D.,p.222]*⁵¹

'an effect of language or writing, of syntax' -Mallarmé schrijft niet er over dat dit mimodrama de Platoonse orde van origineel en imitatie compliceert, maar laat dit in zijn tekst zien. Zijn eigen tekst zet een eindeloze complicatie van referentie van taal in werking, door dubbelzinnige zinsbouw en associatie vrijheid. Het is de plaatsing en spatiëring van de woorden en zinnen die ambiguïteit creëert - de ruimte van het schrijven (*'the space of writing'*, [D.,p.218]).⁵² Door een zekere werking van de syntaxis wordt een eenduidige betekenis constant in beweging gezet. Er zijn meerdere betekenissen mogelijk zonder dat hiertussen beslist kan worden. Derrida spreekt hier van een overschot door syntaxis over betekenis [D.,p.241]. Dat betekenis niet zuiver tot noch een referent noch tot zuiver

51. *'Ce qui se re-marque (...), c'est le déplacement sans renversement du platonisme et de son héritage. Ce déplacement est toujours un effet de langue ou d'écriture, de syntaxe, jamais simplement de retournement dialectique du concept (signifié).'* [LD., p.240]

52. Vergelijk bijvoorbeeld Mallarmé's tekst:

'The intellectual armature of the
poem, conceals itself and - takes place - holds in the space that
isolates the stanzas and
among the blankness of the white paper; a significant silence that it
is no less lovely to compose than
verse.'

syntaxis te reduceren is, resulteert tegelijk in de crisis van de filosofische dialectiek. De inhoudelijke betekenis van de opschorting van referentialiteit wordt in Mallarmé tegelijk zowel gedemonstreerd/illustreerd, als mogelijk gemaakt in de syntaxis van de tekst, waardoor het heldere en beslisbare onderscheid tussen vorm en inhoud (dat tegelijkertijd tekst en betekenis, imitatie en geïmiteerde, het dubbele en het enkele is) ambigu en dubbelzinnig wordt. De volgende stap zal nu moeten zijn om te zien hoe Derrida Mallarmé's tekst in zijn schrijven behandelt en hoe hij de beweging in de richting van een absoluut andere filosofie vormgeeft.

53. We hebben literatuur nu tweemaal tegenover filosofie geplaatst, en aangetoond waarom deze oppositie voor Derrida filosofisch nut heeft. Maar hierbij moeten we nog steeds de kanttekening plaatsen dat wanneer we Derrida correct willen benaderen literatuur niet 'het andere' van filosofie genoemd kan worden. Door een bepaling te geven van literatuur als 'het andere' van filosofie leggen we haar immers vast en domesticeren we het absolute verschil. Het is dan ook niet zuiver zo dat deze performatieve ondermijning van metafysische opvattingen iets is wat alleen moderne literatuur kenmerkt en volstrekt ontbreekt in filosofie - alsof ze volledig buiten elkaar staan als elkaars andere. Derrida tracht juist ook te laten zien dat deze ondermijning, juist omdat filosofie geschreven tekst is, altijd al aanwezig is geweest. Elke tekst, juist in zoverre zij tekst is, ondermijnt haar eigen rigiditeit. Wel is het zo dat het bewustzijn hiervan in sommige moderne literaire teksten eerder heeft plaatsgevonden dan in het filosofisch of theoretisch discours zelf. Literatuur is slechts één van de contexten waarbinnen filosofie speelt en waaraan zij haar betekenis ontleent. Terwijl nu literatuur en filosofie hier tegenover elkaar gezet zijn, de een als andere van de ander, moet daarbij nu opgemerkt worden dat literatuur nooit 'het andere' van filosofie heeft kunnen zijn. *'In making literature the other of philosophy one misses the alterity on has supposedly located there by recognizing it, naming its place, and presupposing in advance that one knows how this place is constructed and how it functions. Literature, then, cannot be considered the margin of philosophy, but only one of the margins; if the margins of philosophy are, in fact, many and varied, then the concept of 'a philosophy, the philosophy' cannot be sustained – and neither can, I would insist, the concept of a literature or the literature'* [PA., p.94] Of, zoals we ook reeds hadden kunnen lezen in *Tympan*: *"to insist upon thinking its other: its proper other, the proper of its other, an other proper. In thinking it as such, one misses it. One reappropriates it for oneself, one disposes of it, one misses it, or rather one misses the (the) missing (of) it, which, as concerns the other, always amounts to the same."* [MP., pp. xi, xii] Het blijft noodzakelijk dit punt te herhalen, omdat juist in deze tekst vanuit academisch perspectief dit het punt is dat het moeilijkst in ons eigen schrijven toelaatbaar is. Een schrijven tussen filosofie en literatuur is nog steeds als combinatie van twee verschillende schrijfwijzen te articuleren. Zonder anders te schrijven, blijven we hier in een re-presentatie gevangen van wat op het spel staat.

[Een andere filosofie, een filosofie van het andere]

Derrida's filosofische project is omschreven als het proberen te denken van een filosofie voorbij de metafysica - een absoluut andere plek van waaruit filosofie gedacht kan worden. Een plek van waaruit niet alleen (het verlies van) tekstuele controle ter sprake kan komen, zonder geheel ongecontroleerd te zijn, maar van waaruit deze ambiguïteit ook ingezet kan worden om een nieuwe filosofie uit te lokken, in afwachting daarvan. Het probleem hierbij was dat hij enerzijds er op doelde een geheel andere filosofie te produceren – om zodoende uit de problemen van de huidige te geraken - en anderzijds wel begrijpelijk wilde blijven voor de filosoof – anders zou zijn werk geen impact hebben en niks kunnen veranderen. Eerder is omschreven dat er twee mogelijkheden waren hiertoe: filosofie aanvallen binnen de taal die haar eigen is, met de fouten van dien, of een geheel andere filosofie poneren, een andere taal, voorzover dat mogelijk is. Derrida's strategie nu is om deze twee aanpakken te combineren, af te wisselen en tegen elkaar uit te spelen:

'A new writing must weave and interlace these two motifs (...). Which amounts to saying that one must speak several languages and produce several texts at once.' [MP, p.135]⁵⁴

Als onze talige articulatie niet alleen onze taal maar ook ons denken structureert, dan biedt een verruiming van de taal ook de mogelijkheid ons achterliggende denken te verruimen. Daarom argumenteert hij dat men meerdere talen moet spreken en verschillende teksten tegelijk moet produceren: wat wij hier kunnen noemen een gearticuleerde taal – die de concepten van

54. *'Une nouvelle écriture doit en tisser et entrelacer les deux motifs. Ce qui revient à dire qu'il faut parler plusieurs langues et produire plusieurs textes à la fois.'* [MPH., p.xix]

filosofie van binnenuit naar de grens probeert te werken – en een tastende taal – die de ambiguïteit van de talige orde inzet om voorbij onze articulatie te tasten. Laten we proberen een schets te geven van hoe deze dubbelzinnige filosofische strategie er uit ziet.⁵⁵

‘From philosophy...’

Bij wijze van kritiek op metafysica traceert Derrida de aannames die filosofie als metafysica en ontologie mogelijk hebben gemaakt en analyseert welke invloed deze op al het volgende hebben gehad. Het meest fundamentele punt hierbij was dat filosofie haar tekst altijd als medium beschouwd heeft, als middel om haar eigenlijke inhoud (een helder gearticuleerde conceptuele structuur betreffende ‘hoe het is’) over te brengen. Derrida wil filosofie confronteren nu met haar tekstuele (geschreven) karakter.

55. Dit is het kernpunt waarop deze tekst eigenlijk om haar eigen as zou moeten draaien en zichzelf, nogmaals, ineen zou moeten vouwen, maar slechts in een eindeloze pirouette om het onderwerp heen blijft tollen zonder van richting of perspectief te veranderen. Wanneer Derrida inderdaad meerdere talen spreekt – een nieuwe vorm van filosofisch schrijven produceert in het grensgebied tussen literaire en filosofische kenmerken – dan zal het snel genoeg duidelijk zijn geworden dat een eentalige benadering op zijn minst aspecten teniet doet. Een behandeling van het werk vanuit zuiver academisch perspectief en met dezelfde stellige taal, zo moeten wij accepteren, kan niet anders dan de veelvoudigheid en meerduidigheid van Derrida’s teksten reduceren tot iets dat zijn teksten niet geheel niet is, maar dat ook geen uitputtende of correcte beschrijving ervan kan zijn. Onze benadering van het tussengebied dat Derrida schrijft blijft hierbij een vanuit een academische hoek. De verandering ten opzichte van traditionele filosofie kan in termen daarvan beschreven worden, als een negatieve bepaling, maar de andere taal die een draad in het weefsel van de tekst vormt kan slechts vertaald worden weergegeven⁵⁶ – als middel in het kader van precies dat filosofisch project dat ter discussie staat. De nieuwe taal kan slechts beschreven worden in haar filosofische context, hoe zij breekt met de heersende regels. Een tekst in het verlengde of juist te geënt op de zijne echter loopt het risico academisch volstrekt ontoelaatbaar te zijn, als zij hier al geschreven zou kunnen worden. Een absoluut andere taal zal hier nooit (haar) plaats hebben kunnen vinden. Een tweede en andere stem mag (binnen) deze in scène gezette eenstemmigheid nooit overstemmen of tot dissonantie leiden. Zij zal ofwel afgestemd moeten worden op de toon van dit discours, zodat zij niet meer van de eenstemmigheid te onderscheiden is, ofwel blijk van zich geven in afwezigheid, zodat de verstaanbaar aanwezige stem slechts aangevuld wordt met stilte en altijd de afwezigheid van een ander zal (moeten) missen.

56. *‘the expansion of these texts dealing with textuality might seem anamorphic or labyrinthian, or both at once, but what in particular made them just about unsubmittable as a thesis was less the multiplicity of their contents, conclusions and demonstrative positions, than, it seems to me, the acts of writing and the performative stage to which they ought to give rise and from which they remain inseparable, and hence not easily capable of being represented, transported and translated into another form [...].’* [TT., pp. 46-47, mijn cursivering]

(...) *They* [de teksten in *Marges de la philosophie*, LW] *are to blur the line which separates a text from its controlled margin. They interrogate philosophy beyond its meaning, treating it not only as discourse but as a determined text, enscribed in a general text, (...) which is doubtless to recall that beyond the philosophical text there is not a blank, virgin, empty margin, but another text (everything – “history”, “politics”, “economy”, “sexuality”, etc. – said not to be written in books (...)) and also to recall that the written text of philosophy overflows and cracks its meaning.* [MP., p. xxiii, mijn cursivering]⁵⁷

Derrida wil de filosofische teksten niet alleen lezen naar hun betekenis, maar ook vóór(bij) die betekenis als tekst zelf, functionerend in een context waarin zij (in)geschreven is - uiteindelijk de context van een taal die getekend is door metafysica. Deze taal is groter en voorafgaand aan de schrijver, en bepaalt de productie van alle betekenis ook in een discours dat zichzelf als filosofisch bepaald heeft. Niet alleen de huidige betekenis, maar ook de betekenis in elk toekomstig heden, van elke tekst, ligt niet vast en kan de bedoelde betekenis ook tegenspreken. (*overflows and cracks its meaning*) Derrida zoekt de plekken in de filosofische teksten waar het tekstuele karakter botst met de poging vast-te-stellen die het academisch discours bepaalt. Derrida's werk is echter zeker niet non-, of anti-filosofisch. Het feit dat de filosofische tekst niet zo eenduidig is als we zouden willen – dat interpretatie van die teksten dus ook niet zal stuiten op een absoluut eindpunt -, betekent geenszins dat we de zoektocht naar ‘waarheid’ zouden moeten opgeven. Het betekent alleen dat onze theorieën veel te eenvoudig zijn om de werking van tekst in acht te nemen, en dat we de teksten die onze geschiedenis vormen onophoudelijk moeten blijven lezen.

57. '(...) ils devraient brouiller la ligne qui sépare un texte de sa marge contrôlée. Ils interrogent la philosophie au-delà de son vouloir-dire, ne la traitent pas seulement comme un discours : mais comme un texte déterminé, inscrit dans un texte général, (...) Ce qui oblige (...) à rappeler sans doute qu'au-delà du texte philosophique, il n'y a pas une marge blanche, vierge, vide, mais un autre texte, un tissu de différences de forces sans aucun centre de référence présente (tout ce dont on disait — 1' « histoire », la « politique », 1' « économie », la « sexualité », etc. — que ce n'était pas écrit dans des livres (...) mais aussi que le texte écrit de la philosophie (dans ses livres cette fois) déborde et fait craquer son sens.' [MPH., p.xix]

'(This) is not in any way to dispense with the passage through the truth of Being, or to 'criticize', 'contest' or misconstrue its incessant necessity. On the contrary, we must stay within the difficulty of this passage, and repeat it in the rigorous reading of metaphysics, wherever metaphysics normalizes Western discourse, and not only in the texts of the 'history of philosophy'. [MP, pp.22,23]⁵⁸

Één zijde van de kritiek op metafysica in Derrida's dubbele strategie vindt dan ook plaats vanuit de filosofie zelf - op filosofische wijze, in de filosofische taal van de stelling, en volgens nauwgezet rigoureuus academisch argumentatief werk. Filosofie bracht structuur aan in de veranderlijke wereld door haar in vaste conceptuele opposities te overdenken, zo kenmerkte Derrida filosofie. Zijn strategie is nu om allereerst zulke conceptuele opposities te identificeren en de eenduidige beslisbaarheid ervan te compliceren. Derrida laat zien hoe, vanuit het differentieprincipe gedacht, de uitersten van deze opposities samenhangen – dat de twee opponenten nooit geheel buiten elkaar staan, in pure exterioriteit. Net als onze woorden functioneren ook de concepten die filosofie in binaire hiërarchische opposities rangschikte in een differentieel netwerk. Zijn dus niet autonoom – losstaand om vervolgens bij elkaar ingedeeld te worden – maar hebben alleen in relatie tot elkaar betekenis. De heldere exterioriteit is alleen mogelijk op grond van een beweging van transcendentie die de nuances van de feitelijke veelvoudigheid overstijgt. Door ze in de structuur van oppositie te articuleren worden de verschillen in relatie tot elkaar ingedeeld, als opponent. Op strikt rigoureuze wijze gaat Derrida na waar in de filosofie zulke conceptuele opposities spelen en laat de onderlinge samenhang van de onderscheiden zien. Vervolgens stelt Derrida tegenover

58. *'ce n'est ni se dispenser du passage par la vérité de l'être ni d'aucune façon en « critiquer », en « contester », en méconnaître l'incessante nécessité. Il faut au contraire séjourner dans la difficulté de ce passage, le répéter dans la lecture rigoureuse de la métaphysique partout où elle normalise le discours occidental, et non seulement dans les textes de « l'histoire de la philosophie ».* [MP., p.23] *'and not only in the texts of the 'history of philosophy' - hierin kunnen we bevestigd zien dat Derrida metafysica geenszins beschouwt als alleen geschreven in die teksten die tot filosofie gerekend worden, maar dat zij overal werkzaam is. Derrida besteedt dan ook aandacht aan bijvoorbeeld 'litteraire' teksten, en hoe daar metafysica werkzaam is, ook of juist op plekken waar de intentie van de schrijver is deze tegen te spreken.*

deze opposities een nieuwe term, die tegelijk de samenhang of gedeelde eigenschap tussen de opponenten aanduidt als het verschil. Deze nieuwe term is noch synthese van het oude onderscheid, noch een nóg fundamenteler of voorafgaand concept. Talige articulatie speelt hierbij een belangrijke rol. Als nieuwe term introduceert Derrida meestal een woord waarvan de betekenis dusdanig dubbelzinnig is dat de voorafgaande conceptuele oppositie geen heldere beslisbare tegenstelling meer is. Op die manier brengt Derrida niet alleen ter sprake, maar demonstreert hij ook, dat deze concepten nooit losstonden van hun talige articulatie, de woorden waarin/mee ze geschreven zijn.⁵⁹

Op deze manier stelt hij niet zomaar een nieuwe concept tegenover een bestaand – dit zou in frontale oppositie met metafysica slechts dezelfde geste met andere woorden herhalen – maar zorgt hij dat de hele conceptuele structuur van oppositie (dialektiek) die eerst helder en beslisbaar was in een zogenaamde ‘aporie’ eindigt; een eindeloze spiraal tussen twee mogelijkheden zonder dat een gefundeerde beslissing nog mogelijk is. Door de dubbelzinnige term is er geen nieuwe vastgestelde oplossing meer, de indeling blijft constant in beweging, en dwingt tot constante heroverweging. De nieuwe term die hij introduceert is dan ook noch een ‘woord’ noch een ‘concept’ in de pure zin: het heeft geen heldere afgesloten inhoud waar zij naar verwijst, maar voert een soort bewerking uit, is een complicatie die niet meer tot stilstand is te brengen en het onderscheid tussen woord en con-

59. Wat in moderne literatuur impliciet gebeurde, het tonen hoe talige orde soms bedreigend kan zijn voor metafysische aannames, doet Derrida hier expliciet.

‘Hymen’

In *La double séance* liet Derrida aan de hand van Mallarmé’s *Mimique* zien dat de metafysische of ontologische opvatting van taal, waarbij deze altijd verwees naar een voorafliggende bron, opgeschort werd door de ambiguïteit van de tekst, geproduceerd door syntaxis. Door een bepaalde organisatie van woorden wordt de betekenis zo dubbelzinnig dat er niet meer beslist kan worden wat de

eigenlijke, pure betekenis zou zijn. Het product van deze tekstuele werking noemt Derrida 'onbeslisbaarheid'.

Deze 'onbeslisbaarheid' (tussen referentie en origineel, en daarmee tussen de materiele tekst en zijn betekenis), karakteriseert Derrida met het '*hymen*' – dat tegelijkertijd zowel de afscheiding van het maagdenvlies betekent als de penetratie en opheffing daarvan in de consumptie van het huwelijk. '*between desire and fulfillment*', [D.,p.190] – verlangen en vervulling ineen, tussen beiden, (geen van) beiden. Tekst is noch zuiver referentieel, noch zuiver origineel, zoals *Mimique* demonstreerde. Tekst heeft nu, aldus Derrida, precies het karakter van dit *hymen*⁶⁰ – tussen semantiek en syntaxis, en tegelijkertijd beiden. Betekenis kan noch zuiver tot semantiek (een achterliggende conceptuele inhoud) noch tot syntaxis (de materiële ruimtelijke organisatie) gereduceerd worden. Het *hymen* vervult daarmee precies de rol van de zojuist beschreven derde term in de oppositie tussen de referentiële en inaugurele opvatting van taal.

In het *hymen* lezen we nu ook het veranderde begrip van de 'grens' die de conceptuele opposities, zoals filosofie die produceerde, van elkaar onderscheidt. De grens wordt nu aangeduid met een term die tegelijkertijd beide delen van de oppositie kan betekenen, en krijgt daarmee het karakter van dit *hymen* – een tussen, de articulatie zelf. De twee delen van de oppositie zijn niet meer geheel los

60. Als ook filosofie evenzeer bepaald is door wat zij uitsluit als door wat zij als eigenlijke beschouwt, dan is haar grens geen strikte scheiding, maar is het buiten altijd al binnen. Door het andere uit te sluiten gaat zij een relatie er mee aan. De strikte grens die filosofie tracht op te werpen is om zich af te zetten van haar anderen, zoals literatuur, heeft daarmee ook het karakter van het '*hymen*' – een binnen-buiten dat scheidt en verbindt, een gebied waarin de zuivere beslisbaarheid van binnen en buiten opgeschorst is. Elke tekst is een dergelijk weefsel, een vlies (*hymen*) dat tussen lezer en wereld staat. Ze verbindt door in gearcultureerde taal te vatten, maar tegelijkertijd scheidt door nooit vast te staan of volledig dekkend te zijn. De sluier is nooit transparant, ze roept het verlangen op en is tegelijkertijd de vervulling – er is geen contact buiten de sluier. Haar penetreren zou het einde van het verlangen en de dood van het contact zijn. En wanneer Derrida verlangt naar een zekere vorm van schrijven die zich in de marges van literatuur en filosofie afspeelt – geen van beiden en toch met de herinnering aan elk – dan is zijn tekst zelf ook als een '*hymen*' – (tussen) dit verlangen en haar vervulling...

van elkaar: de betekenis van het woord *hymen* is immers niet te reduceren tot ofwel afscheiding of verbinding. Wat zij doet is de exterioriteit de simpele beslisbare oppositie van binnen en buiten opheffen. We lezen: *'what is lifted is not difference, but the different, the differends, the decidable exteriority of differing terms'* [D., p.220], en *'it dislocates all oppositions'* [D., p.244)]⁶¹ Tussen de opponenten is niet langer puur verschil maar ook eenheid – de grens is geen scheiding maar ook verbinding - ze worden in een oppositie samengebracht. Het *'hymen'* is een aanduiding voor de spatiëring tussen de opponenten die ze tegelijkertijd scheidt van elkaar, maar ze ook in een oppositie verbindt - zoals het differentie-denken ons al eerder had voorgeschreven.

Het *hymen* gaat niet vooraf aan de filosofische oppositie die zij ontwricht, maar omvat deze evenzeer als dat zij deze ontwricht. De werking van het hymen in de tekst verstoort de eenduidige binaire logica van het of/of ten gunste van een andere logica. Het *hymen* is noch scheiding, noch verbinding, geen van beiden puur, maar ook niet zuiver beiden tegelijk.⁶² Het gaat hier voor Derrida niet om de dubbele betekenis die hier in het spel is, maar om de wijze waarop deze dubbele betekenis, eenmaal in een bepaalde tekstuele praktijk in werking gezet, een bepaald effect heeft dat niet alleen de eenduidige beslisbare interpretatie van tekst, zoals filosofie deze pretendeert, constant tegenwerkt, maar ook de beslisbare logica van de binaire oppositie van filosofische concepten ontwricht.

'what counts here is not the lexical richness, the semantic inifiniteness of a word or concept, its depth or breadth, the sedimentation that has produced inside it two contradictory layers of signification, (continuity and discontinuity, inside and outside, identity and difference, etc.). What counts here is the formal or syntactical praxis that composes and decomposes it.' [D., p.229] ⁶³

61. *'Ce qui ainsi levé, ce n'est donc pas la différence, mais le différent, les différents, l'extériorité décidable des différents.'* [LD., p.238] *'(...) elle disloque toutes ces oppositions'* [LD., p.264]

62. *'Neither/Nor, that is, simultaneously either or'* [P.,p.40] Derrida geeft hier ook een beschrijving hoe hij een beweging inzet tegen de synthese van elke dialectische binaire oppositie.

Het woord ‘*hymen*’ als term voor de tekstuele productie van onbeslisbaarheid binnen het filosofisch discours, is daarmee vergelijkbaar met andere woorden uit Derrida’s filosofisch vocabulaire zoals het ‘*supplément*’ (dat altijd zowel overbodige aanvulling betekent als essentieel complement is dat een tekort aanvult), ‘*pharmakon*’ (ziekte/gif en geneesmiddel), ‘*différance*’ (betekenisproductie door verwijzing), en ‘*iterabilité*’ (de herhaalbaarheid die vaste betekenis mogelijk maakt en haar tegelijk bedreigt). Bij al deze woorden gaat het niet om de betekenis, die niet meer zuiver vast te stellen is, maar om de manier waarop ze, in een filosofische context geplaatst, haar beheersing van taal en conceptuele structuur ontmantelen.

63. *‘Ce qui compte ici, ce n’est pas la richesse lexicale, l’infinité sémantique d’un mot ou d’un concept, sa profondeur ou son épaisseur, la sédimentation en lui de deux significations contradictoires (continuité et discontinuité, dedans et dehors, identité et différence, etc.). Ce qui compte ici, c’est la pratique formelle ou syntaxique qui le compose et le décompose.’* [LD., p. 248]

cept zelf, en daarmee tussen medium en referentie, ontwricht.

‘...In the direction of the absolute exteriority of another place’

Een poging voorbij metafysica te denken kan niet (alleen) de vorm aannemen van een rechtstreekse aanval of omkering van filosofische concepten. Naast deze ontwricting ‘van binnenuit’ dient er een beweging plaats te vinden in de richting van een absoluut andere filosofie, een absoluut andere plek buiten de huidige filosofie van waaruit zij overdacht kan worden en anders verschijnt dan zij nu is. Deze plek kan echter niet alleen gearticuleerd worden in de taal en concepten van de filosofie zoals zij nu herkenbaar is. Elke heldere, doelgerichte en doeltreffende stap daarbuiten kan alleen gearticuleerd worden in een taal die juist schatplichtig is aan die betekenisstructuren die we proberen open te breken, zodat slechts nieuwe termen voor dezelfde concepten geformuleerd zouden worden.

Maar we kunnen onszelf ook niet zomaar, in één eenvoudige sprong, buiten de taal van metafysica proclameren - zij door-

dringt onze taal en verzadigt haar. Zij doordringt en vervormt haar niet eens als een geopenetreerde maagdelijkheid (*hymen*?), zij is reeds door en als haar gevormd. Metafysica is de structuur van betekenisproductie zelf, zodat een taal die absoluut anders is, niet meer schatplichtig aan de metafysica van de huidige, voor ons onherkenbaar en betekenisloos is.⁶⁴

De tweede zijde van Derrida's strategie om in de richting van een andere filosofie te werken, is dan ook om deze niet te articuleren, maar om juist een indirecte of schuinse benadering te praktiseren. Wanneer de normale wijze van schrijven van filosofie draait om beheersing en stelling, dan kan een nieuwe filosofie alleen in een andere manier van schrijven ter sprake komen. Derrida beoogt een filosofie op een plek te krijgen die zij niet beheerst. Hij gebruikt hiervoor de taal van de filosofie, nu begrepen in performatieve zin. Wanneer schrijven niet zuiver schrijven óver is, dan moet er niet alleen geschreven worden óver hoe een nieuwe filosofische taal er uit zou kunnen zien, maar moet deze zelf geschreven worden. Een nieuwe taal - en als taal doordrongen is van metafysica dan is een nieuwe filosofie voorbij die metafysica niet denkbaar zonder nieuwe taal - moet beoefend worden. We kunnen dan wel niet in één keer buiten het metafysische treden dat in onze woorden meegenomen wordt, maar Derrida meent wel dat in onzekere kleine stapjes een beweging in deze richting ingezet kan worden door allerlei kleine variaties en permutaties in betekenis in te zetten - elke kleine stap op zichzelf niet geheel loskomend van het voorafgaande.

Hiertoe buit Derrida de ambiguïteit van tekstualiteit uit om zodoende betekeniscombinaties (en daarmee nieuwe perspectieven) te creëren die telkens een kleine stap naast de oude zijn. Als elk woord zijn betekenis ontleent aan zijn context, en daardoor in elke keer dat het voorkomt een nét iets andere betekenis heeft, dan probeert Derrida precies deze kleine variaties en permutaties in te zetten door bijvoorbeeld woorden uit literaire

64. De metafysische aard van filosofie kan dus niet ontwricht worden in een filosofie zonder dat deze daaraan ofwel onderhevig wordt of zichzelf als filosofie onherkenbaar maakt en opheft. *'No philosophy could possibly dislodge them [de grieks/metafysische fundamenteën van onze filosofie, LW] without first succumbing to them, or without finally destroying itself as a philosophical language.* [WD., p.101] *'Aucune philosophie ne saurait les ébranler sans commencer par s'y soumettre ou sans finir par se détruire elle-même comme langage philosophique.'* [ED.,p.121]

werken in nieuwe contexten te enten. Een doelbewuste poging variatie in te brengen zonder precies te weten wat deze exact is, of waar deze eindigt. Zijn teksten zijn complexe weefsels van veelvoudige motieven en dubbelzinnigheden, woordspelingen en taalassociaties die nooit tot een enkele betekenis te reduceren zijn. Derrida dramatiseert de dubbelzinnigheid dusdanig dat ook hij niet meer de controle lijkt te hebben over de uiteindelijke betekenis., maar de lezer juist zoveel mogelijk aangrijpingspunten biedt. Door nieuwe onverwachte betekenisassociaties worden soms verrassende zienswijzen geopend. Hierdoor wordt datgene wat zich aan het filosofische discours onttrekt uitgelokt of opgeroepen, om er zo een plek aan te geven zonder deze plek exact te bepalen of vast te stellen. Alleen op deze manier, in kleine stappen, kan - misschien, uiteindelijk - een nieuwe betekenisarticulatie ontstaan die, vanuit ons huidige perspectief nu, onherkenbaar, ondenkbaar, en dus absoluut anders zal zijn geweest. Derrida spreekt hier van een aleatorische strategie zonder doel - een strategie zonder finaliteit, zonder dat hij weet waar deze heen leidt. [IT.,p.50] Alleen dan immers kan een absoluut *nieuw* perspectief ontstaan dat niet slechts een modificatie, omkering of negatie van de huidige articulatie is.

Deze niet-doelgerichte (en non-thetische), maar juist zoekende wijze van schrijven is ook te begrijpen als een zoektocht naar een filosofie die niet meer gebonden is aan de vorm van de vraag maar tast naar een meer affirmatieve ervaring. Derrida omschrijft dit zelf als een '*affirmation du jeu*', - een bevestiging en verheving van het spel van significantie.

La double séance, als andere tekst.

In *Tympan*, de tekst waaruit wij Derrida's project hebben gelezen, wordt naast de filosofische tekst een literaire tekst geplaatst waardoor, impliciet en onuitgesproken, tussen deze twee teksten een zekere confrontatie optreedt in het lezen. Maar ook in *Tympan* is de taal nog filosofisch. De doorbreking daarvan vindt eerder plaats in de juxtapositie met een literaire tekst, tussen de twee teksten, dan in Derrida's tekst. In *La double séance* krijgt deze confrontatie tussen een literair-performatieve taal en een filosofische taal een concrete uitwerking in tekst. Naast de

argumentatie tegen de ontologische opvatting van tekst zoals deze in gang gezet is door de behandeling van *Mimique*, is *La double séance* dan ook te lezen als een vorm van schrijven die *tussen* literatuur en filosofie plaatsvindt - een andere taal die een stap, permutatie of variatie is in de richting van een absoluut andere (filosofische) taal.⁶⁵ In deze tekst zijn verschillende strategieën ingezet om vanuit de huidige filosofische taal een beweging daartegenin, in een andere richting in te zetten.

De tekst - als 'geheel'

Het eerste dat opvalt is dat het begin van de tekst onduidelijk is: het begin van de tekst spreidt zich uit over enige pagina's en lijkt de vorm aan te nemen van een rafelende rand, die langzaam overgaat in de feitelijke tekst.⁶⁶

65. Een aanwijzing dat deze tekst niet zuiver (alleen) als tekst óver filosofie en literatuur te lezen is, maar ook zelf een plek hiertussen inneemt, vinden we in een van de eerste zinnen van het essay: *'The double session, about which I don't quite have the gall to say plumb straight out that it is reserved for the question what is literature, this question being henceforth properly considered a quotation already, in which the place of the what is ought to lend itself to careful scrutiny, along with the presumed authority under which one submits anything whatever, and particularly literature, to the form of it's inquisition - this double session, about which I will never have the militant innocence to announce that it is concerned with the question what is literature, will find its corner BETWEEN [ENTRE] literature and truth, between literature and that by which the question what is? wants answering.'* [D.,p.192] ('*La double séance dont je n'aurai jamais le front ou l'aplomb de dire qu'elle est réservée à la question qu'est-ce que la littérature, cette question devant désormais être reçue comme une citation déjà où se laisserait solliciter la place du qu'est-ce que, tout autant que l'autorité présumée par laquelle on soumet quoi que ce soit, singulièrement la littérature, à la forme de son inquisition, cette double séance dont je n'aurai jamais l'innocence militante d'annoncer qu'elle est concernée par la question qu'est-ce que la littérature, trouvera son coin ENTRE la littérature et la vérité, entre la littérature et ce qu'il faut répondre à la question qu'est-ce que?*' [LD.,p.203]) Naast de aanwijzing dat de tekst niet een ofwel literaire of filosofische benadering is maar tussen beiden plaatsvindt, lezen we hierin ook een kanttekening bij precies de filosofische benadering van literatuur in de vraag 'wat is..?' die ons in deze eigen tekst ook al op een dwaalspoor heeft gebracht. Let ook op de formulering '*the form of it's inquisition*' en de veelvuldige herhaling van de vraag 'wat is?'.

66. Op een pagina die het voorafgaande essay scheidt van *La double séance* vinden we een tekst waar op de plek van de titel staat: '*Transe Partition*'. '*Transe*', dat letterlijk 'vervoering', 'betovering' of extase betekent, heeft hier ook de associatie van het 'trans', in de zin van doorheen - voorbijgaand aan, (de beheersing) waaraan de extase mogelijk ook zijn betekenis ontleent. In combinatie met '*partition*' (indeling) met zijn connotatie van 'scheiding', roept dit een zekere fictiviteit, of irrealiteit van

Vervolgens begint de tekst met een redactionele noot die erop wijst dat de *vertaalde* tekst een reproductie is van een eerdere publicatie in *'Tel Quel'*, een Frans literair tijdschrift.⁶⁷ In deze noot wordt bovendien een noot van Derrida die deze publicatie voorafging herhaald, waarin gewezen wordt op het feit dat de tekst het resultaat is van twee sessies van een studiegroep. Hierna volgt de pagina met twee citaten van Plato en Mallarmé – een reproductie van een pagina die de deelnemers aan de studiegroep ontvangen hadden – , en een derde pagina met losse fragmenten uit teksten van Mallarmé – de reproductie van teksten geschreven op een krijtbord in de ruimte waar de bijeenkomst plaatsvond. Slechts na enige omwegen lijkt de tekst definitief zijn aanvang (reeds) gevonden te hebben.

Het is ondertussen duidelijk dat met het oog op tekstualiteit de betekenis van een tekst nooit zuiver in de tekst aanwezig is maar elke tekst altijd reeds verwijst naar een context. Als door referentie altijd al duizenden boeken ingevlochten zijn in elke 'originele' tekst, dan is er geen 'boek' op zich.⁶⁸ De tekst heeft geen heldere grens, maar is als *hymen* verbonden en afgescheiden van de context waarbinnen de tekst zijn betekenis produceert. Derrida ondermijnt dan ook met de com-

de scheiding tussen de teksten op, en daarmee de doorkruising van de scheiding die de teksten indeelt. Op deze pagina vinden we enige citaten, waaronder een van Marquis de Sade, waar we reeds het thema van de dood door kietelen (dat in *Minique* voorkomt) lezen. Een van de 'thema's' (voorzover we aan het eind van deze tekst nog kunnen spreken van dit concept) uit *La double séance* is dus nu al reeds niet beperkt tot het essay zelf, maar sijpelt over de grens, om aan te geven dat zij er al vóór Derrida's schrijven als context was.

67. Waren we niet altijd al een stap te ver van het origineel? En maakt dat op dit punt, in de kruising of verknoping van al deze tekstuele weefsels nog iets uit?

68. Vergelijk bijvoorbeeld: *'The idea of the book is the idea of a totality, finite or infinite, of the signifier [...] the idea of the book, [...] is profoundly alien to the sense of writing [OG., p.18] 'L'idée du livre, c'est l'idée d'une totalité, finie ou infinie, du signifiant ; cette totalité du signifiant ne peut être ce qu'elle est, une totalité, que si une totalité constituée du signifié lui préexiste, surveille son inscription et ses signes, en est indépendante dans son idéalité. L'idée du livre, qui renvoie toujours à une totalité naturelle, est profondément étrangère au sens de l'écriture. [DLG. p. 30]*

positie van de tekst het idee van de tekst als helder afgesloten eenheid. De reproducties van het krijtbord en de tekstbladen kunnen gelezen worden als een poging de aandacht op deze context te vestigen, zonder hierbij de pretentie te hebben dat door deze teksten te leveren de context gereproduceerd kan worden zodat de leerlingen uit de studiegroep exact gecommuniceerd en overgedragen kunnen worden middels de tekst die dan ook niet als verslag van deze sessies opgevat moet worden.

Waar het einde van de tekst de gebruikelijke plek is een recapitulatie te geven van het afgelegde pad en de bereikte eindbestemming, lijkt *La double séance* eerder in steeds meer cryptische en minder stellige taal van de lezer/schrijver en zichzelf weg te drijven. Er wordt als het ware een sluier over het vermeende einde van de tekst getrokken, waarbij in plaats van een stellig slot juist plek wordt gegeven aan een associatieve proliferatie van eerdere 'thema's'. De tekst sterft tenslotte uit in de haperende zinsconstructie (syntaxis) van de slotzin...

Ook de buitensporige hoeveelheid noten⁶⁹, waarin complete citaten aangehaald en besproken worden, en waarin zelfs complete argumentaties uitgewerkt worden, is te zien als demonstratie dat de begrenzing van een tekst altijd al open is en dat ook binnen de tekst de grens tussen hoofd-, en bijzaak niet strikt is te maken is.

Thema's - tekstuele eenheid

In het traditionele filosofische betoog is de eenheid van de tekst gelegen in het onderwerp - het betekende, het argument dat zij communiceert. Derrida's tekst toont echter een constante verschuiving aan 'onderwerpen'. Argumentatief gezien lijkt er niet één punt te zijn dat gemaakt wordt. Dit heeft meerdere redenen. Allereerst reflecteert de beweging van 'quasi-thema's' de dubbelzinnigheid en betekenisassociaties in de tekst van Mallarmé die hij behandelt, en zet deze door.

69. Ruim een derde van de totale tekst is gesitueerd in de noten.

'Rhyme - which is the general law of textual effects - is the folding-together of an identity and a difference. The raw material for this operation is no longer merely the sound of the end of a word: all "substances" (phonic and graphic) and all "forms" can be linked together at any distance and under any rule in order to produce new versions of "that which in discourse doesn't speak." For difference is the necessary interval (...). Without its being being possible in advance to decide the limits of this sort of propagation, a different effect is produced each time (...).' [D., p.278]⁷⁰

Mallarmé wist dit, en gaf hier in de organisatie van zijn tekst blijk van. In Derrida's benadering van Mallarmé's teksten blijft hij dan ook erg dicht op de bron, zonder deze in generaliteiten te duiden. Het lezen van een tekst moet niet benaderd worden als een taxonomie van kernwoorden of concepten, maar dient de werking van de tekst, het spel van significantie te reconstrueren, kortom de tekstualiteit te her-schrijven.⁷¹ Het tekstuele netwerk van verwijzingen dat Mallarmé opzet in een inscriptie van tekstualiteit, wordt door Derrida dan ook niet geduid en gereduceerd tot een kern, maar wordt in zijn eigen tekst, waarin Mallarmé's *Mimique* op zijn beurt wordt opgenomen, versterkt en uitgebreid in een constante verschuiving van associaties om zodoende de ontwrichting van traditionele filosofische opvattingen over tekst niet slechts ter sprake te brengen, maar praktisch merkbaar te maken. Derrida neemt zodoende bijvoorbeeld thema's en woorden van Mallarmé over en speelt daarmee in de context van zijn eigen tekst. Zo wordt het filosofische betoog en

70. *'La rime - loi générale de l'effet textuel- plie l'une à l'autre une identité et une différence. Le matériau n'en est plus seulement la sonorité finale d'un mot: toutes les <substances> (phoniques, graphiques) et toutes les <formes> peuvent s'associer à toutes les distances et selon tous les régimes pour produire des contenus nouveaux dans < ce qui se tait du discours>. Car la différence est au moins l'intervalle nécessaire (...). Sans qu'on puisse d'avance décider des limites de telles propagation, elle produit chaque fois une effet différent (...).'* [LD. p.309]

71. *' A reading here should no longer be carried out as a simple table of concepts or words, as a static or statistical sort of punctuation. One must reconstitute a chain in motium, the effects of a network and the play of a syntax.'* [D.,p.208]

haar taal geconfronteerd met een andere taal.⁷² Zo is het woord ‘*hymen*’ dat Derrida introduceert als quasi-concept om de filosofische structuur van oppositie te ontwrichten, zelf afkomstig uit Mallarmé’s werk.

Het is belangrijk op te merken dat deze woorden niet als metaforisch meer te benoemen zijn, of voor iets anders staan. Juist het helder beslisbare onderscheid tussen een eigenlijke en een overdrachtelijke betekenis is wat hier op het spel gezet wordt, omdat zij de pretentie inhoudt tot een eenduidige vaststelling van betekenis in een eindpunt. Dat is precies de ontologische opvatting van taal waarmee filosofie zich volgens Derrida mogelijk heeft gemaakt.⁷³

‘*all “forms” can be linked together at any distance and under any rule*’ - Passages georiënteerd op schijnbare kernwoorden schakelen zich aldus aaneen in een keten waarvan onduidelijk is wat de hoofdlijn is. De eenheid van de tekst ligt niet in een enkel onderwerp over het essay als geheel. Naast stukken tekst die hun eenheid vinden in een ‘inhoudelijke’ filosofische samenhang, vinden we ook fragmenten die door betekenisassociatie tot elkaar leiden (‘het boek, de pen, de punt, de danser, de sluier, het hymen, de vouw, het wit, de zwaan, de bloem, etc), of in grammaticale vervoeging. Passages vinden hun samenhang in de klank van een woord of een letter (de ‘r’ en de ‘v’), alsook in de associatie die de fysieke vorm van een letter (de ‘i’), oproept - een strategie die overigens in *La Différance* met de letter ‘A’ wordt uitgespeeld. Maar ook klankassociaties in ongearticuleerde lettergrepen, verbinden passages in de tekst.

72. In veel van Derrida’s teksten over literatoren wordt de werking van de literaire praktijk uit de bron tegenover een ‘filosofisch’ thema geplaatst. Derrida brengt op die manier twee verschillende wijzen van schrijven samen om te zien hoe de één onder invloed van de ander werkt. In dit geval introduceert hij als het ware de ‘literaire’ tekstuele praktijk van Mallarmé in een ‘filosofische’ tekst - hoewel deze formulering suggereert dat er een zuiver ‘filosofische’ tekst vooraf zou gaan aan de versturende penetratie door literaire ambiguïteit.

73. Voor een uitwerking van het begrip metafoor in de filosofische tekst zie: *White Mythology: Metaphor in the Text of Philosophy*, uit *Marges de la philosophie*. Zie ook noot 14.

Without its being being possible in advance to decide the limits of this sort of propagation - Het is alsof de tekst een continue voortgang vindt op grond van haar eigen woorden zonder vooraf gestuurd te worden door een thematische eenheid in de 'digressies' - die strikt genomen niet langer digressies van een hoofdlijn zijn, maar eerder een verkenkend spoor vormen of een pad banen. Het tweede doel van deze veelvoudige eenheid is dan ook te interpreteren in het licht van Derrida's verlangen in de richting van een absoluut andere filosofie te schrijven. We zien hier hoe Derrida er met deze eindeloze associaties op aanstuurt dat ook hij niet vooraf de betekenis van de tekst vastlegt, maar, tijdens het schrijven daartoe aanleidingen en nieuwe richtingen vindend, betekenisproductie juist zoveel mogelijk kanten op stuurt. Wanneer het eindpunt van de tekst niet vastgesteld is en nieuwe paden verkend worden in tekst, kan er immers misschien een plek voor het andere gevonden worden die niet langer als zodanig vantevoren gezocht en (vrij)gemaakt is.

in order to produce new versions of "that which in discourse doesn't speak" - Door in een nieuwe schrijfstijl vele thema's en concepten met elkaar te confronteren en betekenisassociatie uit te lokken kunnen misschien betekenisarticulaties (en daarmee een nieuw denken) opgeroepen worden die niet vantevoren vastgesteld zijn. Hij experimenteert, zoekt en biedt allerlei betekenisassociaties zonder deze vast te leggen, maar gebruikt het gevondene wel in een context die niet non-filosofisch is, om deze zo juist te verruimen voor dat wat nu nog onzegbaar is.

De 'auteur', persoonlijk

Tegelijkertijd wijst de kwestie van intertekstualiteit in de richting van de vraag naar het auteurschap. In hoeverre is Mallarmé's tekst nog van Mallarmé als zij aan alle kanten geënt is op, en refereert aan, andere teksten? De relevantie van deze vraag met betrekking tot de relatie tussen filosofisch en literair schrijven is dat derge-

lijke intertekstualiteit de controle en beheersing van de schrijver over zijn tekst ondermijnt - de autoriteit van de tekst en schrijver. Hetzelfde geldt daarmee ook voor Derrida's tekst. In hoeverre is deze 'van' Derrida, zeker wanneer hij zich constant laat leiden door wat hij in zijn bronteksten vindt?

Allereerst moeten we opmerken dat, hoewel Derrida allerlei elementen uit zijn bronteksten oppakt en overneemt, hij daar actief iets mee doet. Hij construeert een nieuwe tekst waarin hij de gevonden elementen in een nieuwe omgeving gebruikt om te zien hoe zij daar werken of om ze tegenover andere elementen te plaatsen. Een voorbeeld daarvan was Mallarmé's '*hymen*' dat zich plotseling als filosofisch (non)concept in Derrida's tekst terugvond. Nico van der Sijde vergelijkt Derrida's schrijverschap met de activiteit van een '*bricoleur*': een doe-het-zelver, of klusjesman. Hij vindt overal elementen, thema's. Hoewel hij hierdoor constant afhankelijk is van de aanleiding van het bronmateriaal en wat hij daarin vindt, is het schrijven wel degelijk een actieve creatieve rol. Juist wanneer Derrida zich in de act van het schrijven laat leiden door betekenis-associaties en toevalligheden der taal, getuigen de teksten van een nauwkeurig opgezet taalspel waarin precies dit aspect her-ingeschreven wordt om zodoende traditionele filosofische pretenties over taal in beweging te zetten. De rol van *bricoleur* kan gezien worden in het licht van een verbreding van de filosofische methode. Het is niet alleen een manier om de uniciteit van elke tekst te bewaren door die elementen die haar uniek maken te ondervragen in de nieuwe tekst en daarmee de tekst niet in algemeenheden of concepten te duiden, maar het is ook een middel om de gebruikelijke filosofische methodes te verruimen.

Maar er is een andere stem in Derrida's tekst die aandacht vraagt. Uitgedaagd door de vraag naar de aanwezigheid van Derrida in zijn teksten, zouden we in de verleiding kunnen komen een schisma te ontdekken tussen een taaltheorie die van tekst een techniek maakt

en een meer persoonlijke stem in de teksten die deze mechanische werking van tekst nog niet volledig lijkt te accepteren. Zelfs zonder een (volledige) inventarisatie uit te voeren zou het ons op kunnen vallen dat Derrida's tekst doorwoven is van termen als *'writing practice'*, *'textual practice'*, *'literary production'*, *'a produced reading'*, *'literary functioning'*, *'literary praxis'*, *'textual events'*, *'ontological machines'*, *'textual machination'*, *'literary acts'*.

Derrida's taalopvatting kan gekenmerkt worden als een technologische: taal is niet iets wat een betekenis overbrengt, maar iets wat je 'kunt'. Derrida's woordkeuze rondom tekst is er een van werkzaamheid en productie. De tekst werkt als een machine die betekenis produceert - een machine die de schrijver (niet geheel) beheerst. Schrijven is een techniek, die niet geheel losstaat van de intentie van de schrijver, maar daar in ieder geval niet toe beperkt wordt.

Hiertegenover vinden we in de teksten een meer persoonlijke taal gekenmerkt door verlangens, dromen, ervaringen, een wil. In tegenstelling tot de actieve beheersingswil die filosofisch schrijven kenmerkt, spreekt Derrida, voornamelijk wat betreft literatuur en het schrijven zelf, van het andere dat taal oproept (*'summons'*) en van een zekere roeping (*'vocation'* - ook op te vatten als een stem krijgen), het poëtische, tot de verbeelding sprekende, menselijke of zelfs lijfelijke ervaringen van het ballet, de dans, het lichaam - vooral het vrouwelijke, vliezen, het hymen, het zaad, disséminatie en andere biologische verwoordingen. Derrida speelt met (quasi-) persoonlijke zinsneden, confessies, emotionele of lyrische toon. In Derrida's woordgebruik lijkt hierdoor constant een schisma op te duiken tussen de innerlijke en singuliere ervaring, en de articulatie daarvan die zich kenmerkt door de (ver)vorming en productie daarvan in tekstuele fragmentatie. Hoewel ook de innerlijke ervaring slechts gearticuleerd kan worden binnen een talig kader, zinspeelt Derrida constant op de ervaring van datgene wat daaraan voorafgaat en tot uitdrukking op-

roept.⁷⁴ De persoonlijke voorafgaande ervaring is niet volledig kenbaar, en wordt pas wat zij is wanneer zij gearticuleerd verschijnt, met alle tekstuele ambiguïteit van dien. Derrida citeert Maurice Merleau-Ponty in *Writing and Difference*:

'Communication in literature is not the simple appeal on the part of the writer to meanings which would be part of an a-priori of the mind; rather, communication, arouses these meanings in the mind, through enticement and a kind of oblique action. The writer's thought does not control his language from without; the writer is himself a new kind of idiom, constructing itself' 'My own words take me by surprise and teach me what I think.' [WD.,p.11]⁷⁵

Maar hoeveel deze meer persoonlijke stem ook tegenover de tekstuele productie lijkt te staan, zij is er altijd al onderdeel van geweest. We moeten ons er dan ook voor hoeden deze andere stem als een zuivere bron te benaderen, als een aan de tekst voorafgaande pure ervaring. In ieder geval niet als we daarmee aannemelijk zouden willen maken dat Derrida het tekstuele niet geheel accepteert of daar de innerlijke ervaring tegenover wil stellen als iets dat daarbuiten zou vallen. Derrida is eerder gefascineerd door hoe de persoonlijke innerlijke ervaring juist binnen de context van het machinale van significatie en articulatie functioneert. Hoe het uiterst persoonlijke, autobiografische, door het te schrijven tegelijkertijd mogelijk fictie wordt, algemeen wordt en zijn band met het singuliere verliest. Derrida brengt in het normaliter zakelijke filosofische schrijven een zekere persoonlijke stem in als een simulacrum, een vals origi-

74. Zijn we hierin niet allen de schrijvers van ons eigen mime-spel - dat zichzelf schrijft, in onszelf - , constant verwoordend wat ons, zonder simpele oorsprong, woordloos doorkruist?

75. *'La communication en littérature n'est pas simple appel de l'écrivain à des significations qui feraient partie d'un a priori de l'esprit humain: bien plutôt, elle les y suscite, pas entraînement ou par une sorte d'action oblique. Cher l'écrivain la pensée ne dirige pas le langage du dehors: l'écrivain est lui-même comme une nouvelle idiome qui se construit.'* *'Mes paroles me surprennent moi-même et m'enseignent ma pensée.'* [ED.,p. 20] Vergelijk ook noot 44 over het onderbewuste bij Freud.

neel - de mogelijke fictiviteit van het persoonlijke (en autobiografische):

‘ I like a certain practice of fiction, the intrusion of an effective simulacrum or of disorder into philosophical writing.’ [AL., p.39]

De vraag naar de status van deze persoonlijke notities is dan ook niet alleen niet te achterhalen, omdat de volledige context nooit te reconstrueren is, en alle motieven voor het schrijven zelfs voor de auteur nooit geheel transparant zijn, maar bovendien irrelevant voor de tekst. Wat relevant is, is de wijze waarop dit bewust opgezette schisma een zekere werkzaamheid in de tekst in gang zet door aan te zetten tot het overdenken van de rol van de oppositie tussen techniek en ‘het ego’. Derrida zet met deze persoonlijke intrusie, waarvan men geneigd is te zeggen dat zij buiten en tegenover het technologische staat, precies deze oppositie tussen het machinale en het menselijke op het spel.

[In de richting van een afsluiting]

In het voorgaande is beschreven hoe Derrida's verlangen om filosofie te openen voor haar toekomst de vorm aannam van een nieuwe meervoudige wijze van schrijven. Om het anders te zeggen - en het anders zeggen is wat hier van belang is -, de beweging in de richting van een nieuw denken voorbij metafysica moet niet alleen uitgespeeld worden op het inhoudelijke niveau van de filosofische concepten en conceptuele opposities die filosofie produceert, maar tegelijk op het niveau van de taal waarin dat denken geformeerd en geformuleerd is.⁷⁶ Deze strategie van schrijven noemt Derrida zelf 'dubbele inscriptie' (*la double marque*).⁷⁷ Maar met deze formuleringen introduceren we wederom een verschil tussen taal als materiële drager en de immateriële betekenis voorbij die taal. Door/in de dubbele inscriptie wordt juist merkbaar gemaakt dat juist de hele articulatie van concepten niet los te zien is van de tekstuele discours waarin zij vormgegeven wordt. Het eerder gemaakte onderscheid van de invloed van het differentiedenken op filosofie in twee aspecten - het 'inhoudelijk denken' (de beslisbaarheid tussen conceptuele opponenten) en de 'wijze van schrijven' (de pretentie tot de beheersing van taal als medium) - is daarmee ingehaald.

76. *Vergelijk ook: 'No doubt I hesitated between philosophy and literature, giving up neither, perhaps seeking obscurely a place from which the history of this frontier could be thought or even displaced- in writing itself and not only by historical or theoretical reflection.'* [AL., p.34, mijn cursivering]

77. Verwijst niet ook de titel '*La double séance*' reeds hiernaar? Derrida speelt vaak met de woordserie '*double séance, double science, double scène*'. De dubbele inscriptie als dubbele wetenschap van het schrijven? Zie ook *Positions*.

Het onderscheid in taal tussen de ‘drager’ en de ‘inhoud’ waar deze over gaat, is juist een vorm van de ontologische differentie waarvan we niet anders kunnen dan deze constant blijven denken - overdenken, overschrijven, overschrijden. In alle voorgaande beschrijvingen is voortdurend merkbaar hoe, ook met de logica van het spoor die we bij Derrida lezen, het wegvallen van de ontologische differentie slechts verwoord kan worden als de *overschrijding van een grens*, die niet in één eenvoudige stap uit ons (denken - schrijven) gewist is. Misschien vinden we in de dubbele inscriptie de kern van Derrida’s schrijven, waarmee we een laatste stap kunnen zetten in de richting van een afsluiting van deze tekst.

‘Blanc’ - spatiëring

De tekstuele dolingen van *La double séance* lijken om een afwezige kern te cirkelen en afstand tot zichzelf te houden door constant om haar as te scharnieren - om een punt heen draaiend als een danser die eindeloos pirouettes maakt om telkens weer van richting te veranderen, zonder dat de dans in een schema of choreografie samen te vatten is. De tekst mimeert de beweging van betekenisverwijzing, en het gefrustreerde verlangen het (eind)punt te ontdekken. Ontwar(x)en we niet toch een eenheid in het weefsel van deze tekst - deze voortgaande serie verknoppingen?⁷⁸ Naast het ‘hymen’, het ‘tussen’ en de ‘syntaxis’, verwijst ook ‘het wit’ naar de spatiëring die zo essentieel is voor het differentie-denken, en een nieuwe betekenis van de grens/onderscheidt markeert. Het wit - de ruimte waarin het schrijven plaatsvindt.

Derrida traceert het thema van het witte in Mallarmé’s teksten en neemt het over. Het wit slaat hierbij niet alleen op de vele associaties daarmee bij Mallarmé, maar is ook weer een aanduiding voor de spatiëring van de tekst.

78. Over tekst begrepen als weefsel, zie ook *Tympan*, of *Différance*, beide in *Marges de la philosophie*, waar we lezen: ‘(...) the word ‘sheaf’ [‘bundel’, LW] seems to mark more appropriately that the assemblage to be exposed has the complex structure of a weaving, an interlacing which permits the different threads and lines of meaning (...) to go off again in different directions, just as it is always ready to tie itself up with others’. [MP., p.3]

‘The “blank” marks everything white (this above all): virginity, frigidity, snow, sails, swans’ wings, foam, paper, etc., plus the blankness that allows for the mark [‘inscriptie’, LW] in the first place, guaranteeing its space of reception and production. This “last” blanc (one could equally well say this “first” blanc) comes neither before nor after the series.’ [D., p. 261]’⁷⁹

We zagen reeds dat Derrida, met Mallarmé, er op wijst dat syntaxis, de ruimtelijke ordening van de woorden in de ‘*space of writing*’, even constitutief is voor significantie als de semantiek die zogenaamd achter die woorden zou liggen. Spatiëring maakt articulatie mogelijk en precies dit aspect demonstreert Mallarmé veelvuldig, aldus Derrida., door in de teksten de rol van de leegte tussen de woorden te dramatiseren.⁸⁰ In de context van Derrida’s tekst is het ‘blancs’ tevens een aanduiding voor de spatiëring die nodig is om concepten te articuleren. Het *blanc*, het *hymen*, de spatiëring zijn allen woorden in een keten die een nieuwe betekenis van de grens (be)schrijft als verbindende scheiding, één door articulatie.

Vinden wij hier, wanneer wij goed genoeg lezen, tussen de regels van de tekst, geschreven in wit, (het spoor van) de (in haar afwezigheid aanwezige) kern van de tekst? Misschien zijn we, nu we bijna aan het eind van de tekst zijn toegekomen, beter in staat het geheel te overzien en te lezen hoe reeds in het begin van de tekst het geheel geschreven staat.

79. ‘(...) le <blanc> marque chaque blanc (celui-ci plus tout autre), la virginité, la frigidité, la neige, le voile, l’aile de cygne, l’écume, le papier, etc., plus le blanc qui permet la marque, en assure l’espace de réception et de production. Ce <dernier> blanc (ou aussi bien ce <premier> blanc) n’est ni avant ni après la série.’ [LD., p.285]

80. Zie ook noot 52.

81. ‘Ces citations au tableau pour être montrées du doigt en silence. Et pour que, lisant un texte déjà écrit, noir sur blanc, je puisse tabler sur un certain index, toujours derrière moi, blanc sur noir. Dans le cours de ces croisements, c’est une certaine écriture du blanc qui se donnera toujours à remarquer.’ [LD., p.203]

'These quotations on the blackboard are to be pointed to in silence. So that, while reading a text already written in black and white, I can count on a certain across-the-board index, standing all the while behind me, white on black. In the course of these crossings, it will always be a certain way of writing in white that should be remarked.' [D., p.192]⁸¹

'standing all the while behind me, white on black' - De betekenis die geproduceerd wordt in het lezen en schrijven van tekst is altijd bepaald door een zekere, maar onbegrensbaare, context. Deze context is nooit geheel buiten de tekst, zij penetreert zowel het zwart als het wit waarin geschreven wordt. Een achtergrond die aanleiding geeft tot wat op dat moment tot voorgrond verheven wordt. Het fotonegatief van de illustratie op de voorgrond.

'reading a text already written in black and white' - Als de tekst van filosofie in het opwerpen van haar grenzen altijd getekend is door datgene wat zij uitsluit, dan is die tekst altijd evenzeer bepaald door wat wél als wat niet expliciet geschreven is. Wanneer wij haar willen lezen moeten we evenzeer aandacht schenken aan de tekst als aan wat verdrongen is - 'tussen de regels door' lezen wat er in het afwezige/wit geschreven staat.

'it will always be a certain way of writing in white that should be remarked' - Er moet bij niet alleen bij het lezen aandacht geschonken worden aan wat er in het wit geschreven is. Bij elk schrijven, dat altijd al een schrijven óver een achtergrond is, moet er aandacht geschonken worden aan wat er in het perspectief van de tekst verdrongen wordt, en wat mogelijk meegenomen wordt in het ongeschreven wit. Het is altijd een bepaalde dubbele wijze van schrijven die in de tekst zijn inscriptie moet achterlaten (*'should be remarked'*) De dubbele inscriptie vraagt aandacht voor zowel wat er geschreven wordt, als hoe het in tekst gearticuleerd wordt. De wijze waarop tekstualiteit (ook) het denken dat beschreven wordt bepaalt moet niet alleen geanalyseerd worden, maar in het schrijven zelf herschreven worden, in spel gezet worden.

Thematiek en iteratie.

Het lijkt nu alsof we met het schrijven in het wit op het thema van *La double séance* zijn gestoten. Maar misschien hebben we haar al zien aankomen, deze laatste draaiing in de dans van deze tekst die op het punt staat ons weer in een andere richting te verwijzen. Nog één reflectie, één spiegel die ons een vals perspectief toont.

What we will thus be concerned with here is the very possibility of thematic criticism (...) at work wherever one tries to determine a meaning through a text, to pronounce a decision upon it, to decide that this or that is a meaning, and that it is meaningful to say that this meaning is posed, posable, or transposable as such: a theme. [D. p.254]⁸²

Het 'wit' kan nooit tot 'thema' van de tekst benoemd worden. Het is namelijk precies de pretentie een beslissing over de betekenis van een tekst te maken die in de tekst op het spel wordt gezet. Een thema veronderstelt de vaststelling van een centrale betekenis van een woord in elke keer dat het voorkomt, alsof de betekenis rond een zekere kern draait.

Maar zoals aan elke serie altijd een volgende instantie toegevoegd kan worden volgens de wet van het supplement, zo kan ook aan de serie woorden gerelateerd aan 'wit' in Mallarmé's en Derrida's tekst altijd een nieuwe betekenisassociatie toegevoegd worden. Elke nieuwe toevoeging verandert en verdringt de 'originele' betekenis in zekere mate, waardoor deze nooit bij voorbaat getotaliseerd kan worden in een helder begrensde concept of thema. Het wit als benaming voor de spatiëring tussen elke articulatie, is dan ook zelf nooit exact te articuleren als thema. Het 'wit' blijft altijd een provisorische benaming verwijzend naar een niet-bestaand en niet geheel beheerst 'totaal'. Elke benoeming van een thema is een transcendentie over de

82. *'C'est donc de la possibilité de la critique thématique qu'il sera précisément question (...). à l'oeuvre partout où l'on vise à déterminer un sens à travers un texte, à en décider, à décider qu'il est un sens et qu'il est sens, sens posé posable ou transposable comme tel, thème.'* [LD., p.276] Met 'thematic criticism' wordt niet alleen de mogelijkheid van literatuurkritiek (het opleggen van een beslissing over de betekenis van de 'litteraire' tekst) bedoeld, maar ook die van filosofische hermeneutiek, die eenzelfde intentie heeft met de 'filosofische' tekst. Voor zover ook filosofie een eenduidige interpretatie van teksten probeert te construeren, kunnen we al Derrida's tekst over literatuurkritiek opvatten als gericht tegen filosofie.

eindeloos verschillende, en nog altijd niet gehele, serie betekenisverschuivingen.

Het tweede deel van *La double séance* speelt de spanning uit tussen het filosofisch ideaal van betekenisvaststelling (beheersing van geschreven taal) en de speling in deze betekenis. Derrida argumenteert dat deze poging tot vastleggen van betekenis ook schatplichtig is aan de ontologische interpretatie van tekst, en als zodanig door elke tekst reeds bij voorbaat in dodelijk gevaar gebracht wordt (zie ook [D., p.253]). De reductie tot een thema veronderstelt namelijk tevens dat allerlei verschillende instanties en woordkeuzen terug te voeren zijn tot een zekere zelf-presente intentie van de kant van de auteur - het (ontologische) onderscheid tussen een voorafgaande duidelijk omlinjnde originele presentie en een secundaire en helaas ambiguë overdracht (imitatie, nabootsing, *mimesis*) daarvan.

Dit betekent nu ook dat wij op onze beurt Derrida's *La double séance*, ook wanneer wij daar in de eindeloos verschuivende serie associaties zekere terugkerende woorden herkennen, ook niet eenvoudigweg kunnen reduceren tot een kern. Als wij in het witte, het hymen, de spatiëring, de grens een homogene kern van Derrida's teksten hebben gelezen, heeft de metafysica van een transcendente eenheid ons andermaal verleid. (*'if there is a textual system, a theme doesn't exist'* [D. p.258]⁸³) Het '*hymen*' is ook maar 'een' aanduiding, en het 'wit' maar een woord in de constant doorgaande serie benaderingen in Derrida's teksten. De bovenstaande thematiek van de tekst is alleen te lezen door de eindeloze andere richtingen buiten beschouwing te laten – een beslissing op te dringen dat 'dit' (het bovenstaande) de belangrijkste betekenis is, die zinnig is om hier vast te stellen.

Het eerste deel van *La double séance* liet zien dat wanneer tekst altijd tegelijkertijd zowel origineel is als verwijst naar andere teksten, tekst niet meer zuiver tot de orde van de waarheid begrepen kan worden, maar gevangen is in een dubbelzinnige onbeslisbaarheid tussen bron en imitatie, bron en nabootsing.

83. '*S'il y a un système textuel, un thème n'existe pas.*' [LD., p.282] Zo hadden we in noot 78 over het 'wit' als ruimte van de tekst ook kunnen lezen dat zij noch vóór noch ná de tekst komt. Zij is noch een voorafgaande mogelijkheidsvoorwaarde omdat ze gecreëerd wordt in de tekst, noch kan zij een totalisering of synthese achteraf zijn, omdat de serie nooit tot een einde zal zijn gekomen.

Het tweede deel laat nu zien dat wanneer betekenis eindeloos verschuift afhankelijk van context er geen thematiek mogelijk is zonder een open serie af te sluiten in een 'geheel' dat reeds uitgehold wordt door de toekomstige variaties. Zo vinden wij wederom dat betekenis zowel eindeloos verwezen als uitgesteld is, ruimtelijk en tijdelijk - synchronisch en diachronisch, zoals de wet van *différance* ons reeds altijd al opgelegd heeft. Hiermee zijn de twee delen van *La double séance* op te vatten als uitwerkingen van de twee aspecten van *différance*. '*La double séance* is het schrijven van *différance*.'⁸⁴

84. Zodanig omschreven hebben we de hoofdlijn in Derrida's schrijven gedestilleerd. We hebben nu Derrida's schrijven geplaatst tegenover traditionele filosofie, als een kritiek waarop zijn werk groeit, zich ent, en waaraan zij (juist daardoor) haar eigenheid ontleent. Maar om deze twee tegenover elkaar te stellen hebben we een specifiek deel van Derrida's schrijven genomen, en gelezen naar twee aspecten die reeds bij voorbaat als zodanig vaststonden - het filosofische en het literaire. Voordat we Derrida's werk tot een dergelijke stelling - 'het schrijven van *différance*', of elke andere stelling⁸⁵ - reduceren moeten we een kanttekening plaatsen bij onze eigen benadering. We hebben eerder vermeld dat Derrida zelf in zijn schrijven filosofie niet als het homogene helder afgesloten veld benadert als wij suggereren met de vraag 'wat is filosofie?' en ons antwoord hierop.

Derrida's aandacht gaat altijd uit naar het andere van filosofie, het onderdrukte. Hij tracht in elke tekst die elementen te vinden die haar uniek maken, door of juist tegen de filosofische context waarin zij speelt. Derrida's aandacht gaat dan ook niet zozeer uit naar metafysica of filosofie in haar algemeenheid maar naar hoe in een specifiek werk bepaalde metafysische opvattingen blijken van zich geven, ook wanneer een schrijver daar voorbij tracht te komen. Derrida is alleen in filosofie in zijn algemeenheid geïnteresseerd, in zoverre als deze door ons geponeerde essentie van filosofie een *productie* is uit een verzameling singuliere werken. Hij tracht deze singulariteit van elk werk door te laten spreken in zijn eigen tekst, zonder een homogeen discours te willen vormen over een verzameling teksten.

Een benadering waarbij wij op onze beurt Derrida's teksten als een eenheid benaderen zal dus noodzakelijkerwijs haar doel missen. Als we vragen 'wat is de relatie tussen filosofie en literatuur in Derrida's werk, dan moeten we daarbij ook blijken geven van ons eigen perspectief op dat werk, vanuit die vraagstelling. Dit perspectief op Derrida's werk heeft als startpunt, noodzakelijkerwijs, een stricte beperking aangenomen. Daarbij hebben wij niet alleen een zeer beperkte (en tentatieve) keuze gemaakt in teksten (ook al is deze keuze niet willekeurig of ongerechtvaardigd, zie noot 65), en deze gelezen in de richting van ons onderwerp, maar daarbij in dezelfde beweging ook een grens afgebakend tussen een zekere groep teksten die vanuit dit perspectief vruchtbaar zouden zijn om te lezen - omdat ze voldoen aan deze vooraf gestelde oppositie van het literaire en het filosofische - en andere teksten die een ander perspectief tonen. Een discontinue reeks alternatieve teksten is zo reeds bij voorbaat ingedeeld in categoriën. Alleen door deze afbakening, de strikte keuze in teksten, of de transcendentie van een 'geheel' oeuvre, is de bovenstaande stelling te poneren. Voor een correcte benadering zou dus ook de vorm van deze grens en haar 'buiten' moeten behandelen - de grens op grond waarvan we van een homogeen terrein van Derrida's teksten kunnen spreken met de hierboven behandelde kenmerken. Ook deze afbakening van teksten, de begrenzing die onze eigen tekst mogelijk maakt, zou geanalyseerd moeten worden - volgens de nieuwe opvattingen van de grens als *hymen*, spatiëring, als 'tussen'.

Deze grens neemt nóch de vorm aan van een stricte scheiding – er is zeker een bepaalde continuïteit te bespeuren: het ethische aspect zat bijvoorbeeld altijd al in het zogenaamd tekstuele werk, en de latere teksten geven nog steeds blijk van een benadering die niet absoluut anders is dan het tekstuele - nóch van een open verbinding – het schrijven vertoont eveneens zekere disruptieve breuken die zowel stilistisch als inhoudelijk een homogene eenheid of continuë ontwikkeling lijken tegen te spreken.

Slot

We hebben genoeg aanwijzingen gelezen in deze tekst om te zien hoe Derrida de relatie tussen literatuur en filosofie 'uitwerkt' - en om in te zien waarom dit woord tussen aanhangstekens gezet moet worden. Deze relatie is niet een concreet iets dat als zodanig bestaat voorafgaand aan de tekst die haar beschrijft. Wat niet wil zeggen dat er geen relatie is. Volgens Derrida kan deze alleen in een tekst gepraktiseerd, geproduceerd, *doorgewerkt* worden. Literatuur en filosofie zijn twee verschillende vormen van schrijven, en een tussenvorm - in de marge van beide, op de grens die niet te reduceren is tot de één of de ander en toch iets van beiden in herinnering houdt - kan alleen *geschreven* worden, niet *beschreven*.⁸⁵ In deze tussenvorm gebruikt Derrida bronnen uit de moderne literatuur, die het tekstuele karakter van taal heeft herkend, in een filosofische context - om deze aan een andere vorm van

85. 'Jacques Derrida schrijft (in) *de grens tussen filosofie en literatuur*'

Dit was aldus de stelling die deze tekst opende. Nu, terwijl deze tekst zich bijna sluit, kunnen we deze stelling misschien ook lezen in wat er aan deze tekst voorafging. Het eerste vel dat deze tekst als een vlies (*hymen?*) afscheidt van de buitenwereld en van de context die zij opende - waar zij over sprak -, die eerste pagina, waarop de titel reeds de vorm aannam van een tekst, is nog altijd niet voldoende gelezen. Hetgeen alhier geprobeerd zal moeten worden in een laatste daad van het verlangen de relatie tussen filosofie en literatuur in Derrida's teksten te duiden. Hier aan het einde van de tekst, in een laatste wanhoopsdaad van de academische drang tot afsluiting en samenvatting, vouwt deze tekst zich in op zichzelf en omvat zichzelf voor een moment in haar geheelheid.

'*Jacques Derrida schrijft*' - het is ondertussen duidelijk dat Derrida's filosofische interesse uitgaat naar tekstualiteit. Derrida stelt filosofie bloot aan haar geschreven karakter, op grond waarvan elke poging haar als een separaat, geprivilegeerd discours over het Zijn(de) te beschouwen, los van de dwalingen van misinterpretatie en ambigüiteit, bij voorbaat strandt. Maar nog vóór deze kwestie; een primaire interesse voor het proces van schrijven - wat is schrijven überhaupt? Wat is tekstualiteit? Wat gebeurt er als iets geschreven wordt? (*And first of all, what is it to 'write'?*) 'Filosofie' - kenmerkte zich door een ontologische opvatting van taal en de beheersing daarvan in een discours over hoe het in de wereld 'is'. Derrida traceert hoe tekstualiteit niet alleen de pertinentie van het filosofisch verlangen tot kennis weet te ontwrichten, maar elke betekenis in zijn geheel, als geheel, op het spel zet. (*'how is it that the fact of writing can disturb the very question 'what is?' ?'*) De inscriptie hiervan 'binnen' filosofie kan alleen gebeuren door voorbij de filosofische beheersing van taal een nieuwe taal te schrijven - filosofie op een andere manier te spreken, het andere te zeggen (*'and here is the saying otherwise that was of importance to me'*) '*Literatuur*' - speelde een rol bij deze nieuwe taal, omdat in een zekere literaire praxis het tekstuele aspect reeds herkend is en in praktijk gebracht is op een dus-

schrijven bloot te stellen en zo de traditionele metafysische opvattingen over taal in een dubbel schrijven niet alleen argumentatief maar ook demonstratief te ontwrichten. Op deze wijze beoogt Derrida filosofie te openen voor 'haar andere', een andere vorm van schrijven, en daarmee voor een mogelijke (andere) toekomst van het denken. De metafysica kan niet in één enkele sprong verlaten worden. Alleen door eindeloze voortzetting van kleine permutaties in betekenisarticulatie, die elk net iets verschillen van het voorafgaande zonder het te verlaten, kan uiteindelijk iets ontstaan als een filosofie die absoluut anders is dan wat nu nu als zodanig herkend zou worden. Deze verschuivingen in betekenisarticulatie moeten niet alleen in directe aanval op de metafysica en haar concepten uitgevoerd worden, maar ook, en vooral, in (haar) taal. Voor filosofie is een andere taal ook gelijk een andere methode – een methode die niet gebonden is aan de vorm van filosofie als vraag.

danige wijze dat de ontologische opvatting van taal, en daarmee samenhangende filosofische fundamenteën, ontwricht worden.

'En'- hoewel beiden vormen van schrijven een fundamentele tekstualiteit delen, argumenteert Derrida hiermee niet voor een reductie van de een tot de andere. Hoewel ze beiden in een grotere (con)text spelen waaraan ze hun eigenheid ontlenen, en waarin ze ook als elkaars context opgenomen zijn, betekent dat niet dat ze één of homogeen zijn.

De 'grens' - tussen literatuur en filosofie is nu bij Derrida niet meer een strikt beslisbare scheiding. Het begrip 'grens' krijgt bij Derrida de betekenis van een marge - een gebied dat evenzeer verbindt als scheidt. De grens wordt het 'tussen', de spatiëring. En precies de aard van deze grens ontwricht de beslisbaarheid over de filosofische tekst en haar betekenis.

'(In)' - deze grens kan niet geschreven worden - deze grens, dit tussen, kan niet beschreven worden omdat zij nog niet is, voorafgaand aan de tekst. Als zij al voor de tekst bestaat, dan als het wit waarin geschreven wordt, als een *hymen*, dat het verlangen tot haar doorkruising aanwakkert...Zij is een onontgonnen onuitputtelijke marge - deze grens moet geschreven worden, geproduceerd wordt in tekst, als tekst. Derrida's tekst vindt plaats, zoekt een plaats, creëert een plaats, tussen literatuur en filosofie. Dit althans, is Derrida's verlangen (*'What takes place between philosophy and literature?'*)

'De' - grens is er dan ook niet als zodanig. Er is slechts 'een' grens zodra zij geschreven wordt. Ten slotte, wederom, en wellicht ten overvloede, moet vermeld worden dat met het onderwerp van deze tekst geenszins gesuggereerd is dat literatuur en filosofie als *elkaars* 'anderen' zijn en als zodanig, als elkaars opponenten, tegen elkaar gezet moeten worden. Zij zijn niet elkaars enige marges. Filosofie is een specifieke vorm van tekst, in een context van andere teksten, waarvan literatuur er één is, maar waartoe ook politiek, wetenschap, economie, religie etc. behoren. (*'between science and literature, politics and literature etc.'*)]

La double séance geeft dan ook geen antwoord op de vraag wat de relatie is tussen filosofie en literatuur. Zij laat een constante frustratie zien van het verlangen een antwoord te krijgen in de vorm van een heldere tekst. Derrida benadert dit gebied, deze hoek tussen literatuur en datgene door middel waarvan de vraag 'wat is...?' antwoord verlangt, als vraag. Als een gebied dat alleen bestaat en verkend kan worden (door geschreven te worden)

86. Nog één weerspiegeling. Nog één stap, te veel of te weinig, verwijderd van deze tekst, om terug te kijken...Deze tekst getuigt van de doodlopende wegen die begaan werden in de herhaalde poging om antwoord te krijgen op de vraag *wat de verhouding is* tussen het 'filosofische' en het 'literaire' in het schrijven van Derrida. Evenzeer als deze tekst tracht antwoord te geven op de vraag 'wat is?', is zij daardoor getekend en in haar eenzijdigheid nooit in staat een volledig antwoord te geven. In afwezigheid van een andere stem zou het geheel van deze tekst tussen aanhalingstekens geplaatst zou moeten worden omdat de fascinatie die uitgeoefend wordt door het 'is', of het 'wat is...?' (...) waard is wat het 'hymen' waard is - dat is, niet geheel niks [D., p.232]. Derrida's tekst geeft geen antwoord maar zij ontdoet de vraag van haar kracht. Deze tekst tracht te demonstreren hoe niet alleen de aanvankelijk gestelde vraag niet als zodanig beantwoord of zelfs maar gesteld kan worden zonder je eenzijdig op te stellen aan een zijde van een grens - die niet langer 'de' of zelfs maar 'een' grens is, maar die opengebroken wordt tot een marge, een vruchtbaar onontgonnen gebied dat in tekst bewoond en gedomesticeerd wordt.

De vraag naar de relatie tussen filosofie en literatuur, op deze wijze geformuleerd, verloor gaandeweg haar betekenis. Als gevolg hiervan heeft het onderzoek dat aan dit schrijven vooraf is gegaan en waarvan dit schrijven een weergave is, nooit als zodanig, in deze vorm, plaatsgevonden. Het onderzoek vond plaats in deze tekst - in de schijnbaar eindeloze complicaties, mutaties, valse bodems, dwaalwegen, reflecties en tekstuele spiegels waar zij toe opriep. De vraag die gesteld had moeten worden is dan ook niet 'wat is de verhouding tussen literatuur en filosofie in Derrida's tekst, maar had moeten zijn: 'hoe te schrijven over de relatie tussen filosofie en literatuur?'. 'Hoe te schrijven over een tekst waarin deze relatie ~~ter sprake gebracht wordt~~ spreekt'? En, tegelijkertijd voorafgaand aan en opgeroepen door deze tekst, de vraag: 'hoe te lezen?' Als Jacques Derrida '(in) de grens schrijft' kunnen wij die grens dan lezen? Hoe schrijft Derrida deze grens, in deze grens? Draait Derrida's filosofisch schrijven dan om een '*écrire son autre*'? Maar nog steeds om filosofie te overdenken? Filosofie haar eigen(lijke) andere te maken? Hoe kan haar taal - of de mijne, als een taal die mij voorafgaat ooit de mijne kan zijn - ooit volledig genoeg zijn om deze eindeloos twistende pirouette van duizend draaiingen te dansen? Hoe zo beweeglijk te lezen dat Derrida's dwaalwegen en omzwervingen gevolgd kan worden zonder de uitgestrektheid van het daarmee braakgelegde terrein en de speelruimte die daarin gevonden wordt in te perken? Kunnen we eigenlijk wel op meerdere manieren lezen zonder op meerdere manieren te schrijven?

in tekst - één van de oneindig veel mogelijke teksten die dat tussengebied produceren en initiëren. En als we al, om deze tekst toch tot een conclusie te brengen, ~~naar~~ een antwoord verlangen op de vraag naar de relatie tussen ‘filosofisch’ en ‘literair’ schrijven bij Derrida, kunnen we slechts zeggen dat als Derrida al aan deze vraag beantwoord, deze beantwoording (haar) plaats vindt in de vorm van (een) tekst – als tekst.⁸⁶

Uiteindelijk is nu deze vraag vormgegeven als tekst. In de voortgang van deze tekst weerklinkt een wrijving, de echo van een fout gestelde vraag - de poging te fixeren wat zich in Derrida afspeelt. De opzettelijke dwaalwegen die we hebben moeten afleggen getuigen niet alleen van deze eenzijdige benadering, maar hebben de noodzaak expliciet gemaakt om meerdere teksten te lezen - een tekst op meerdere manieren te lezen. En, tegelijkertijd als gevolg daarvan en daar aan voorafgaand - ingewijd door het verlangen (de ervaring) te schrijven - , een poging meerdere teksten te schrijven. Om zodanig, in een schuinse benadering dit weefsel, deze sluier, te penetreren. Waarbij zij uiteindelijk evenzeer verlicht en verhelderd werd als opgelicht en vervalst. Geen helder (ge)zicht achter de sluier, Geen schat in het centrum van dit tekstuele labyrint die ons de rust zou schenken te stoppen met zoeken. En geen spoor te bekennen van de rode draad die we achter gelaten hebben, om altijd als eenvoudige uitweg te dienen. Een labyrint van façades en spiegels die ons altijd weer een andere kant op wijzen en altijd de schijn ophouden dat er zich iets bevindt achter de afbeeldingen die we overal zien. Altijd een reflectie te veel én te weinig.

87. '(...) *En nog steeds droom ik... van een andere plek van waaruit ik mezelf kan overdenken (...) van waaruit ik op mezelf kan reflecteren zonder dat dit, wat ik zie, gelijk (een zelf-reflectie op) mijzelf is. Een 'reflection d'autre' - de reflectie van een ander, mijn eigen andere. Een reflectie met het oog, niet de geest. Nu, beiden voeten ferm in de bodem van mijn geschiedenis, bouwend aan een geruïneerd monument voor mezelf, kan ik mezelf eindeloos tot een ander, buiten mezelf, maken, om vervolgens de grens tussen ons te overschrijden, over-schrijven, toe te eigenen, mij(n) eigen te maken. Met elke (zelf) reflectie vouw ik mezelf in op mezelf - nooit eenvoudiger, eerder gecompliceerder. In elke reflectie vind ik een ander, een andere ik, maak ik mezelf een ander - een (nieuwe) representatie van mezelf, voor mezelf, buiten mezelf. Zo ligt mijn identiteit altijd bij dat waar ik naar op zoek ben, eindeloos verwezen, altijd later, op zoek naar wat mij voorafging. Elke eigen-naam een woord te veel én te weinig, voorbij mijn gezichtsveld, een reflectie te veel en te weinig. En toch zie ik altijd wel iets van mezelf terug - in dit eindeloze net van verwijzing en spiegels, die breukvlakken vertonen zonder doorbroken te zijn of zelfs maargebroken. De sluier van glas en het reflecterende zilveren vlies dat zij beschermt nog niet gepenetreerd, dit breekbare hymen. Maar hoe, met welke blik, met welke pen, en door wie? Een andere ik, mijn andere...zoveel die het 'misschien' kunnen zijn... schrijven ?'*

(...)

What is poetry?

In order to respond to such a question - *in two words*, right ? - you are asked to know how to renounce knowledge. And to know it well, without ever forgetting it: demobilize culture, but never forget in your learned ignorance what you sacrifice on the road, in crossing the road.

(...)

The poetic, let us say it, would be that which you desire to learn, but from and of the other, thanks to the other and under dictation, by heart: *imparare a memoria*.

(...)

Promise it: let it be disfigured, transfigured or rendered indeterminate in its *port* - and in this word you will hear the shore of the departure as well as the referent towards which a trans-lation is portered. Eat, drink, swallow my letter, carry it, transport it in you, like the law of a writing become your body: *writing in (it)self*. The ruse of the injunction may first of all let itself be inspired by the simple possibility of death, by the risk that a vehicle poses to every finite being. You hear the catastrophe coming.

(...)

Literally: you would like to retain by heart an absolutely unique form, an event whose intangible singularity no longer separates the ideality, the ideal meaning as one says, from the body of the letter. In the desire of this absolute inseparation, the absolute non-absolute, you breathe the origin of the poetic.

(...)

Thus the dream of the *learning by heart* arises in you. Of letting your heart be traversed by the dictated dictation. In a single trait - and that's the impossible, that's the poetic experience.

You did not yet know the heart, you learn it thus. From this experience and from this expression. I call a poem that very thing that teaches the heart, invents the heart, *that which*, finally, the word heart seems to mean and which, in my language, I cannot easily discern from the word itself.

Heart, in the poem <learn by heart> (to be learned by heart), no longer names only pure interiority, independent spontaneity, the freedom to affect oneself actively by reproducing the beloved trace.

The memory of the <by heart> is confided like a prayer - that's safer - to a certain exteriority of the automaton, to the laws of mnemotechnics, to that liturgy that mimes mechanics on the surface, to the automobile that surprises your passion and bears down on you as if from an outside: *auswendig*, <by heart> in German.

So: your heart beats, gives the downbeat, the birth of rhythm, beyond oppositions, beyond outside and inside, conscious representation and the abandoned archive.

(...)

Reiterate(s) in a murmur: never repeat...

(...)

The poem can roll itself up in a ball: but it is still in order to turn its pointed signs toward the outside. to be sure it can reflect language or speak poetry, but it never relates back to itself, it never moves by itself like those big machines, bringers of death. Its event always interrupts or derails absolute knowledge, autotelic being in proximity to itself.

(...)

You just said it. Which had to be demonstrated.

Recall the questions: < what is ...? > (*tí estí, was ist... istoria, episteme philosophia*).

<What is ...?> laments the disappearance of the poem - another catastrophe. By announcing that which is just as it is, a question salutes the birth of prose.

[QP., pp.1-13, zie ook paginas 2,3]

Bibliografie

- Carroll, D., *'Paraesthetics'*, Methuen & Co. Ltd., London 1987
- Derrida, J., *'Of grammatology'*, Johns Hopkins University Press, London, 1976
- Derrida, J., *'De la grammatologie'*, Les Éditions Minuit, Parijs, 1967
- Derrida, J., *'La dissémination'*, Éditions du Seuil, Parijs, 1972
- Derrida, J., *'Dissemination'*, Continuum New York, 2004
- Derrida, J., *'Writing and difference'*, Routledge, London, 2005
- Derrida, J., *'L'Écriture et la différence'*, Éditions du Seuil, Parijs, 1967
- Derrida, J., *'Positions'*, Continuum, New York, 2004
- Derrida, J., *'Positions'*, Les Éditions Minuit, Parijs, 1972
- Derrida, J., *'Marges, de la philosophie'*, Les Éditions Minuit, Parijs, 1972
- Derrida, J., *'Margins, of philosophy'*, the University of Chicago Press, Chicago, 1982
- Derrida, J., *'Qu'est-ce que la poésie?'*, Brinkmann & Bose, Berlin, 1990
- Derrida, J., *'The time of a thesis: punctuations'*, in: *Philosophy in France Today*, Montefiore, A. e.d., Cambridge University Press, Cambridge, 1983, pp. 35-50
- Derrida, J., *'This strange institution called literature'*, in: *'Acts of literature'*, Attridge, D., ed., Routledge, York, 1992, pp. 33-75
- Sijde, N. van der, *'Het literaire experiment'*, Boom, Amsterdam - Meppel, 1998
- Smith, J.A.K., *'Jacques Derrida: live theory'*, Continuum, New York, 2005

overig:

- Derrida, J., *'On being'*, interview met Amy Ziering Kofman', in: *'Derrida, the movie'*, Kofman A., Dick, K., Zeitgeist Video, New York, 2003

Lijst van gebruikte bibliografische afkortingen

[AL]	Acts of literature
[D]	Dissemination
[DIG]	De la grammatologie
[DtM]	Derrida, the movie
[ED]	L'Écriture et la différence
[LD]	La dissémination
[LE]	Het literaire experiment
[LT]	Jacques Derrida: live theory
[MP]	Margins, of philosophy
[OG]	Of grammatology
[P]	Positions (engelstalige editie)
[PA]	Paraesthetics
[Ps]	Positions (franstalige editie)
[QP]	Qu'est-ce que la poésie?
[T']	The time of a thesis: Punctuations
[WD]	Writing and Difference